

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

Univerzita Karlova v Praze

**Filozofická fakulta
Ústav světových dějin**

Bakalářská práce

Ivana Hrušková

Otázka Západního Berlína a zahraniční politika SRN v letech 1969 – 1974

The West-Berlin Question and Foreign Policy of the FRG, 1969 - 1974

Praha, 2010

vedoucí práce: doc. PhDr. Václav Horčíčka, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce doc. PhDr. Václavu Horčíčkovi, Ph.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 24.5. 2010

podpis: Ivana Hrušková

ÚVOD	7
1. POVÁLEČNÝ VÝVOJ V NĚMECKU	
1.1. <i>Rozdělení Německa</i>	11
1.2. <i>SRN: Éra vlády křesťanských demokratů</i>	12
1.3. <i>Střídání moci v SRN: vládu přebírají sociální demokraté</i>	
1.3.1. <i>Volby</i>	15
1.3.2. <i>Vládní prohlášení</i>	16
1.4. <i>První kroky vlády</i>	
1.4.1. <i>Zahájení Ostpolitik: smlouva s Moskvou</i>	18
1.4.2. <i>Smlouva s Polskem</i>	21
1.4.3. <i>Setkání v Erfurtu a Kasselu</i>	22
2. MEZINÁRODNÍ SITUACE PŘELOMU 60. A 70. LET	
2.1. <i>Vítězné mocnosti: SSSR, USA, Francie a Velká Británie</i>	24
2.2. <i>Détente</i>	26
3. BERLÍN	
3.1. <i>Život v Berlíně</i>	28
3.2. <i>Obnovení jednání čtyř mocností o Berlíně</i>	30
3.3. <i>Vítězné mocnosti versus SRN a NDR</i>	34
3.4. <i>Čtyřstranná dohoda</i>	
3.4.1. <i>Uzavření smlouvy</i>	37
3.4.2. <i>Obsah Čtyřstranné dohody</i>	38
3.4.3. <i>Německo-německé prováděcí úmluvy</i>	39
3.4.4. <i>Význam Čtyřstranné smlouvy</i>	41
4. NORMALIZACE VZTAHŮ SRN A NDR	
4.1. <i>Dopravní smlouva a Smlouva o základech vztahů mezi SRN a NDR</i>	46
5. VNITŘNÍ POLITIKA SRN	
5.1. <i>Ratifikace smluv s Moskvou a Varšavou</i>	49
5.2. <i>Vítězství a pád</i>	50
6. ČESKOSLOVENSKO	
6.1. <i>Ostpolitik z pohledu československé diplomacie</i>	53
6.2. <i>Smlouva o vzájemných vztazích</i>	55
7. ZÁVĚR	59
PRAMENY A LITERATURA	61

ANOTACE

Bakalářská práce *Otázka západního Berlína a zahraniční politika SRN v letech 1969-1974* analyzuje zahraniční politiku spolkové vlády v Brandtově éře. Cílem Brandtovy Ostpolitik byla normalizace vztahů s NDR a ostatními státy Východního bloku. Spolková vláda v první polovině 70.let pracovala na uzavření smluv o zřeknutí se síly a hrozby silou s těmito státy. Uvolnění napětí v Evropě by nebylo možné, aniž by došlo k nějaké dohodě upravující poměry v Berlíně. Práce proto také sleduje vzájemné vztahy USA a SSSR a jejich vliv na meziněmecké vztahy a postavení západního Berlína.

ANNOTATION

The bachelor work *The West-Berlin question and foreign policy of the FRG, 1969-1974* analyses the foreign policy of the Federal Government of FRG in Brandt's era. The aim of Brandt's Ostpolitik was the normalization of relations with GDR and other Eastern Block states. The Federal Government was working on conclusion of renunciation of force and renunciation of the threat of force treaties with these countries in the first half of the 70's. The easing of tension in Europe would be unattainable without an agreement regulating conditions in Berlin. Therefore, the work is also concerned with mutual relations between USA and USSR and with their impact on inter-German relations and the situation in Berlin.

Klíčová slova: Willy Brandt, západní Berlín, Čtyřmocenská smlouva, Studená válka, Ostpolitik, détente

Key words: Willy Brandt, West Berlin, Four Power Agreement, Cold War, Détente

ÚVOD

Propuknutí Studené války a její eskalace se asi nejcitelněji projeví v Německu a především v Berlíně. Spuštěním železné opony, jak proces dělení Evropy mezi Východ a Západ a vznik bariéry mezi nimi označil Churchill¹, byl v důsledku poválečného uspořádání oddělen jeden národ a následně i obyvatelé jednoho města. Nikde jinde jako právě v rozděleném Berlíně nebyla situace tolik patrná a nikde jinde nebyla tolik zřetelná její absurdita. Německá otázka se stala jedním z ústředních témat konfliktu mezi Východem a Západem a její vývoj ovlivňoval celosvětové dění a naopak.

Ve své bakalářské práci bych se chtěla zabývat právě problematikou rozděleného Německa a rozděleného Berlína mezi léty 1969-1974 za vlády sociálně-liberální koalice Willyho Brandta. Brandtovým hlavním cílem bylo dosáhnout normalizace vztahů mezi německými státy a tím umožnit ulehčení života německého obyvatelstva a prohloubit kontakty oddělených částí. Vztahy mezi oběma státy mimo jiné výrazně komplikovaly i spory ohledně statusu Berlína a přístupu do jeho západní části. Bez úpravy této otázky nebyla normalizace vztahů možná. Všechny kroky podniknuté spolkovou vládou měly jeden cíl, nastartovat proces, který by vedl k uklidnění poměrů a opětovnému sjednocení země.

Zaměřím se proto na zahraniční politiku vedenou Spolkovou republikou Německo (SRN) ve zmíněném období a především na situaci týkající se Berlína. Právě v této době došlo k výraznému posunu ve vztazích mezi oběma částmi Německa, SRN a Sovětským svazem (SSSR) i jeho satelity ve střední a východní Evropě. Také byla uzavřena první obsáhlejší dohoda mezi čtyřmi mocnostmi upravující poměry v Berlíně.

Prioritou Brandtovy politiky byla úprava poměrů mezi německými státy a v Berlíně. Tuto problematiku však nelze vnímat odděleně od mezinárodního dění. Jelikož si čtyři mocnosti stále ponechaly odpovědnost za Německo jako celek včetně odpovědnosti za Berlín a to do té doby, než bude podepsána mírová smlouva s Německem, nemohly SRN a Německá demokratická republika (NDR) jednat bez ohledu na mocnosti a tím spíše vztahy mezi mocnostmi měly přímý vliv na vývoj v Německu. Z tohoto důvodu bude také značná část práce věnována politice těchto velmocí. Postoj Moskvy byl pro Brandta určující. Uvědomoval si, že normalizace vztahů s NDR a ostatními státy střední a východní Evropy a úpravy berlínské otázky může dosáhnout pouze se

¹ text projevu dostupné v: <http://www.historyguide.org/europe/churchill.html> [on-line text, cit. 1.prosince 2009]

souhlasem Moskvy. Zásadní roli sehrála politika détente, kterou od poloviny 60. let začala uplatňovat vůči Východu Francie a poté také Spojené státy (USA) a na kterou posléze přistoupil i Sovětský svaz.

Jak už bylo řečeno, předním bodem mého zájmu je Berlín, který stál ve středu tohoto problému. Spory ohledně statusu města a jeho fungování byly hlavním zdrojem napětí studené války. Území západního Berlína, podléhající západním mocnostem a ležící uprostřed NDR², bylo trnem v oku komunistického režimu země. Ten se ze všech sil snažil zbavit přítomnosti západních vojsk v blízkosti svého území, respektive zbavit se západní přítomnosti v Německu vůbec. Civilní přístup do města nebyl garantován žádnou dohodou a jeho obyvatelé žili ve stále nejistotě. Čtyři mocnosti se počátkem 70. let znovu vrátily k jednacímu stolu se snahou spory urovnat. Ve výsledku se na těchto jednáních stal závislý také celý úspěch či neúspěch Brandtovy Ostpolitik.

V této práci bych chtěla popsat podmínky, které počátkem sedmdesátých let nastaly v mezinárodním prostředí a které umožnily, že bylo dosaženo významného pokroku v německé otázce, který v dřívějších dobách nebyl vůbec myslitelný. Proto je v práci sledována i zahraniční politika USA a SSSR, která při analýze problematiky Německa a Berlína nemůže být opomenuta.. K jakému posunu došlo ve vztazích mezi těmito supervelmocemi, že byly schopny navázat smysluplná jednání a z jakých důvodů byly právě v této době ochotny podniknout ústupky? Změna jejich postojů umožnila Brandtovi realizovat východní politiku podle vlastních představ. Důležitou otázkou této práce zůstává, zda se Brandtovi podařilo dosáhnout stanovených cílů. Byl jeho odhad správný? Podařilo se mu dosáhnout ulehčení života lidí v Německu a uvolnění napětí, které by následně vyústilo k opětovnému sjednocení země, nebo byly jeho teze špatné a vedly naopak k podpoře a upevnění komunistických režimů států Varšavské smlouvy?

Pramenů k vývoji situace okolo Německa a samotného Berlína po druhé světové válce je vzhledem k důležitosti této otázky dostatek, stejně tak i pro období Brandtovy vlády. Sám Brandt publikoval řadu knih a článků. K dispozici jsou kromě Brandtových knih také paměti a studie

² NDR vždy tvrdila, že západní Berlín leží na jejím území. Až v prosinci 1971 Honecker toto stanovisko změnil když prohlásil, že západní Berlín je NDR obklopen. BENDER, P.: Die Ostpolitik Willy Brandts oder die Kunst des Selbstverständlichen. Hamburg 1972, s. 104

dalších významných německých státníků jako Konrada Adenauera, Egonu Bahra nebo Helmuta Schmidta.³

Bylo vydáno i mnoho sborníků dokumentů týkajících se této problematiky. Obsahují například uzavřené smlouvy, prohlášení a korespondenci státníků, nóty vlád a rozhovory uveřejněné v médiích. Za zmínku stojí rozsáhlá desetisvazková edice dokumentů Berliner Ausgabe mapující politické působení Willyho Brandta. Pro své potřeby jsem využila především svazky 6 a 7.⁴ Dále bych uvedla sborníky smluv a dokumentů, které sestavil Ingo von Münch⁵ a sborník dokumentů týkajících se berlínské otázky sestavený Hansem Heinrichem. Mahnkem.⁶ V češtině lze některé dokumenty dohledat například ve sbornících Hajdů, Vavro: Německá otázka 1945-1963⁷ nebo Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě 1964-1972⁸.

Náhled do zákulisí americké zahraniční politiky umožňuje edice dokumentů Foreign Relations of the United States (FRUS). Problematicke Německa a Berlína je věnovaný 15. svazek.⁹ Dalším zdrojem informací jsou rozsáhlé paměti Henryho Kissingera¹⁰, který měl jako poradce pro národní bezpečnost a později ministr zahraničních věcí významný vliv na určování směru americké zahraniční politiky.

Cenné informace lze také dohledat v materiálech teritoriálního odboru Ministerstva zahraničních věcí České republiky. Československá diplomacie podrobně sledovala dění v Německu a pravidelně konzultovala společný postup vůči SRN a západnímu Berlínu se svými spojenci z Varšavské smlouvy. Zprávy byly podávány jak velvyslanectvím ve východním Berlíně tak i prostřednictvím československé vojenské mise u Spojenecké kontrolní rady působící v západním Berlíně od roku 1960 a obchodního zastoupení zřízeného 1968. Jednu kapitolu práce také věnuji vztahům Československé socialistické republiky (ČSSR) se SRN,

³ např.: Brandt, W.: Erinnerungen. Frankfurt am Main 1989; Adenauer, K.: Erinnerungen: 1959-1963. Stuttgart 1968; Bahr, E.: Sicherheit für und vor Deutschland: Vom Wandel durch Annäherung zur Europäischen Sicherheitsgemeinschaft. München 1991; Schmidt, H.: Na společné cestě: vzpomínky a úvahy. Praha 1997

⁴ Berliner Ausgabe. Bd.6, Ein Volk der guten Nachbarn. Außen- und Deutschlandpolitik, Bonn 2005; Berliner Ausgabe. Bd.7, Mehr Demokratie wagen. Innen- und Gesellschaftspolitik 1966-1974. Bonn 2001

⁵ MÜNCH, I. von: Dokumente des Geteilten Deutschland. Bd.2, Seit 1968. Stuttgart 1974; MÜNCH, I. von: Ostverträge. Bd.1, Deutsch-sowjetisch Verträge, Berlin 1971; MÜNCH, I. von: Ostverträge. Bd.2, Deutsch-polnische Verträge. Berlin 1971;

⁶ MAHNKE, H.H.: Dokumente zur Berlin-Frage: 1967-1986. München 1987

⁷ HAJDU, V.: Německá otázka 1945-1963: Dokumenty a materiály, Praha 1964

⁸ Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě (1964-1972). Praha 1973

⁹ Germany and Berlin, 1969-1972, Vol.XL. dostupné v: <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v40/comp1>; [on-line text, cit.17.ledna 2010]

¹⁰ KISSINGER, H.: Roky v Bílém domě. Praha 2006; KISSINGER, H.: Bouřlivé roky. Praha 2004

přestože smlouva s ČSSR byla pro spolkovou vládu pouze jednou z komplexu východních smluv.¹¹ Můj zájem je motivován skutečností, že se jedná o náš vlastní stát a že je možné na tomto příkladě ukázat postoj socialistických zemí k iniciativám nové spolkové vlády kancléře Brandta. Z česky psané sekundární literatury, která se podrobněji věnuje přímo Brandtově éře bych zmínila knihy Jaroslavy Plškové a Jaroslava Šauera.¹²

¹¹ Východní dohody (s Polskem, ČSSR, Maďarskem, Bulharskem, Rumunskem) byly důsledkem německo-sovětské smlouvy, která vyžadovala normalizaci vztahů i s dalšími státy sovětského bloku. Výsledky těchto jednání řešení jiných, pro SRN důležitějších otázek pouze ulehčovaly či komplikovaly; BŘACH, R.: Význam pražské smlouvy z roku 1973 pro německou východní politiku. In: V rozdělené Evropě. Češi, Slováci, Němci a ich štáty v letech 1948-1989, s. 111

¹² PLŠKOVÁ, J.: Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974. Praha 1999; ŠAUER, J.: Německá otázka v evropské politice. Praha 2005

1. POVÁLEČNÝ VÝVOJ V NĚMECKU

Než bude možné přejít k samotné otázce Berlína, je potřeba se nejdříve zastavit u vývoje Německa po druhé světové válce s bližším zaměřením na změny, které nastaly s nástupem sociální demokracie k moci. Bez jeho přiblížení nelze berlínskou problematiku plně pochopit. V roce 1969 se s novou vládou SRN dal do pohybu proces, který měl za následek řadu událostí, jež podstatně změnily nejen vztahy SRN-NDR a situaci v Berlíně, ale také vztahy Východ-Západ a přinesly uvolnění na evropském kontinentu. Mezinárodní situace se v průběhu šedesátých let změnila a Evropa už nebyla místem každodenních sporů, které hrozily přerůst v celosvětový konflikt. Poměry se stabilizovaly a pozornost světových velmocí byla upřena jiným směrem. Sjednocení německého státu již nebylo na pořadu dne a pro tuto myšlenku nenalézala SRN v zahraničí prakticky žádnou podporu. Brandtova vláda si proto dala za úkol obnovit zájem světových mocností o dění v Německu a podnítit je k zahájení nových jednání o nevyřešených záležitostech. Snažila se, aby otázka Německa a Berlína zůstala stále otevřená.

1.1. Rozdělení Německa

Německo a především Berlín byly jedním z hlavních ohnisek napětí Studené války. Území Německa bylo po druhé světové válce rozděleno podle dohod Spojenců do čtyř okupačních zón. Podobně se postupovalo i v případě Berlína, který byl taktéž rozdělen do čtyř okupačních sektorů a stal se nezávislou a výjimečnou geopolitickou jednotkou. Německo a Berlín měly být spravovány podle instrukcí okupačních vlád, každý ve svém pásmu a společně ve věcech týkajících se Německa jako celku.¹³ Každé pásmo Berlína mělo být spravováno příslušnou spojeneckou vojenskou komandaturou podle rozkazů vrchního vojenského velitele, který měl současně dohlížet na koordinaci správy „Velkého Berlína“. V této funkci vrchního vojenského velitele se měli všichni Spojenci pravidelně střídát.¹⁴ Toto uspořádání však dlouho nevydrželo a kvůli vzrůstajícím sporům a počínající studené válce začaly být sektory spravovány samostatně. Spolupráce v rámci celého Německa přestávala být prakticky možná a stejně tak,

¹³ HAJDU, V.: Německá otázka 1945-1963: Dokumenty a materiály, Praha 1964, s. 66

¹⁴ tamtéž, s. 67

jako se celá Evropa dělila mezi Východ a Západ se i Německo rozdělilo na dvě země s rozdílným společenským systémem.

Ať šlo již o každodenní spory z rozdělení vyplývající, blokádu Berlína v letech 1948-1949 nebo vleklou berlínskou krizi, která trvala od roku 1958 a vyvrcholila stavbou Berlínské zdi v srpnu 1961, německá problematika udržovala vztahy mezi Východem a Západem stále napjaté. Neustálý odliv obyvatelstva způsoboval NDR hospodářské obtíže. Musela bojovat s nedostatkem pracovních sil. Přicházela hlavně o inteligenci a kvalifikované pracovníky jako byli řemeslníci, lékaři, vědci a živnostníci. Životní úroveň byla nízká a projevovala se nespokojenost obyvatel u nichž režimu nemohl počítat s žádnou podporou.

Právě až stavba zdi přinesla paradoxně uklidnění poměrů. Režim NDR se začal upevňovat a získávat stabilitu. Nejenom že bylo zabráněno odlivu obyvatel na Západ, ale zároveň mohl být kontrolován a prakticky zamezen veškerý vliv Západu na východoněmeckou společnost. Po postavení zdi ekonomika NDR zaznamenala nebývalý rozkvět. Reforma z roku 1963 umožnila pronikání nových technologií a toleranci omezené plurality v ekonomické sféře a NDR se podařilo dosáhnout dvakrát vyšší životní úrovně než SSSR.¹⁵ I ve srovnání se západními státy si nevedla špatně. Přestože se stále potýkala s nedostatkem základního zboží, stal se život v NDR snesitelnějším. Dobrá ekonomická situace byla jedním z faktorů, který pomohl režimu získat legitimitu pro vládu v zemi. Po počátečním šoku si lidé v Berlíně pomalu na život za zdí zvykli a to, co se dříve zdálo nepředstavitelné, se stalo denní realitou, nad kterou se už skoro nikdo nepozastavoval.

1.2. SRN: Éra vlády křesťanských demokratů

Od vzniku SRN až do roku 1969 byli v zemi u moci křesťanští demokraté. Prioritou kancléře Adenauera byla integrace SRN do západoevropských politických a ekonomických struktur. Prostřednictvím tohoto spojení se snažil vyloučit možnost neutrality Německa, která by pravděpodobně vedla k prosazení sovětského vlivu a začlenění SRN ke státům východního bloku. Cílem vlády však zůstávalo opětovné sjednocení Německa. Spolková vláda prosazovala

¹⁵ LIVINGSTON, R.G.: East Germany between Moscow and Bonn, In: Foreign Affairs, January 1972, s. 304 (dále jen Livingston)

své přesvědčení, že pouze ona má nárok na reprezentaci německého lidu. V Základním zákoně z roku 1949 bylo uvedeno, že si SRN vyhrazuje právo jednat i za ty Němce, kteří se nemohli svobodně vyjádřit k dalšímu osudu Německa. Z tohoto bodu bylo odvozeno právo na jediné zastupování Německa vládou SRN.¹⁶ Adenauerova vláda odmítala východoněmecký režim jako loutku ovládanou Sovětským svazem. Ulbrichtova NDR odpověděla stejným způsobem. Tvrdili také, že pouze NDR má právo zastupovat německý lid. Avšak v 50. letech východoněmecká vláda změnila svou taktiku a snažila se získat mezinárodní uznání jako druhý německý stát. Pro SRN bylo důležité, že jak USA, Velká Británie, Francie tak i další spojenci ze Severoatlantické aliance (NATO) slíbili v roce 1954 uznávat spolkovou vládu jako jedinou legitimní, jako jedinou, která je způsobilá mluvit jménem všech Němců.¹⁷ Odmítli formální uznání NDR, které tak nepřiznali mezinárodní status a politickou odpovědnost.

Ve snaze zabránit uznání NDR ze strany jiných států formulovala bonnská vláda doktrínu, která byla později pojmenována podle státního tajemníka ministerstva zahraničí a zahraničněpolitického poradce Konráda Adenauera Waltera Hallsteina. I když Hallstein sám tuto doktrínu plně podporoval, tvrdil, že jeho jméno spojili s tak zvanou „doktrínou“ jeho osobní nepřátel.¹⁸ Doktrína byla nepsaným principem, zveřejněným ve vládním prohlášení 22. září 1955 a v 50. a 60. letech zásadně ovlivňovala vývoj německé otázky a vztahy SRN vůči východoevropským státům. Vycházela z teze, že SRN je jediným německým státem existujícím podle mezinárodního práva a má tudíž právo na výlučné zastupování celého německého národa.¹⁹ Vláda NDR nebyla považována za legitimní, protože nebyla zvolena svobodně. Každý stát, který by formálně uznal východoněmecký režim, by byl v Bonnu vnímán negativně, jako stát, který se staví proti hlavnímu cíli SRN – znovusjednocení. SRN hrozila, že přeruší diplomatické styky s jakýmkoli státem, který by NDR uznal. Pro tyto státy také z Hallsteinovy doktríny vycházela mnohá diskriminační opatření.

Již v roce 1957 dokázala SRN, že svou hrozbu myslí vážně. Když v říjnu navázala s NDR oficiální diplomatické styky Jugoslávie, SRN s ní okamžitě diplomatické styky přerušila. Podobně postupovali i v roce 1963 s Kubou. Tato taktika se zpočátku ukázala jako účinná. Zatímco SRN byla uznána většinou členů OSN, vláda NDR se dočkala uznání pouze ze strany

¹⁶ JÄCKEL, E.: Německé století: historická bilance, Praha 2004, s. 144

¹⁷ LIVINGSTON, s. 298

¹⁸ WILLIAMS, CH.: Adenauer: otec nového Německa, Praha 2002, s. 357

¹⁹ WINKLER, P.: Oprášená Hallsteinova doktrína. In: Právník 2/1998, s. 151

států sovětského bloku. Jediným státem, který uznal NDR a s nímž SRN navázala diplomatické styky byl SSSR. V září 1955 Konrad Adenauer při návštěvě Moskvy podpisem smlouvy položil základy východní politiky. Proti SSSR nebylo možné uplatňovat zásady Hallsteinovy doktríny, protože jako jedna z vítězných mocností stále nesl odpovědnost za vývoj Německa.

Snahou spolkové vlády byla izolace NDR, které se snažila dosáhnout mimo jiné navázáním kontaktů a obchodních styků s komunistickými zeměmi a tím NDR izolovat i uvnitř sovětského bloku. V šedesátých letech se však začalo ukazovat, že trvání na principech Hallsteinovy doktríny by mohlo mít opačný účinek. V atmosféře všeobecného uvolňování a smířlivějších přístupů na obou stranách opony nebylo možné na těchto postojích dále setrvávat. Po socialistických státech uznaly NDR i některé rozvojové země Asie a Afriky. V roce 1965 se přidalo šest států včetně Egypta a Kambodži a začalo být jasné, že Spolková vláda musí přehodnotit svůj přístup. Západ také začal usilovat o uvolnění vztahů se sovětským blokem. Tlak NATO a především Francie, Velké Británie, Nizozemska a Dánska na uznání východoněmeckého státu sílil. Dogmatismus a neochota přizpůsobit se mezinárodní situaci způsobila, že se SRN odcizovala svým partnerům a dostávala se do nebezpečí izolace. Vystavovala se riziku, že se USA se SSSR dohodnou bez konzultací s nimi a SRN zůstane osamocena. Aby vláda přesvědčila ostatní státy o dalším odkladu jejich požadavků a odvrátila hrozící izolaci, musela prokázat konkrétní pokrok ve snaze o urovnání vztahů s NDR.²⁰

Vláda velké koalice utvořená v roce 1966 ze spojení Křesťansko-demokratické unie, Křesťansko-sociální unie (CDU/CSU) a Sociálně demokratické strany (SPD) změnila dřívější postoj vůči NDR a státům východní Evropy. Místo ignorování se začala snažit o spolupráci. V této vládě Willy Brandt působil jako vicekancléř a ministr zahraničí. Nyní mohl začít s prosazováním vlastní politiky. Důležitým úkolem vlády bylo překonání hospodářské deprese, do které se země dostala. Koncem ledna 1967 byla Hallsteinova doktrína porušena a SRN navázala diplomatické styky s Rumunskem (RLR) a o rok později také s Jugoslávií. Tento krok SRN zdůvodňovala tvrzením, že pro země východní Evropy lze udělat výjimku, protože se nemohou svobodně rozhodovat.²¹ Ve stejné době byly zahájeny rozhovory s Polskem (PLR). K navázání styků se státy východního bloku vedly především ekonomické zájmy. Brandt své

²⁰ LIVINGSTON, s. 300

²¹ KISSINGER, H.: Roky v Bílém domě. Praha 2006, s. 381

kroky okomentoval: „*Nebudu skrývat, že jsem byl zpočátku také motivován určitými ekonomickými zájmy...musíme zajistit zaměstnanost a najít nové pole ekonomické působnosti.*“²²

V roce 1967 udělala spolková vláda i první krok ke sblížení s NDR, když deklarovala, že je ochotná se vzdát práva na jednostrannou reprezentaci německého národ.²³ Neustálé odmítání uznání východoněmeckého režimu zahánělo SRN do slepé uličky a bránilo úsilí SRN o navázání spolupráce s komunistickými státy. Hallsteinova doktrína proto byla nahrazena tzv. Scheelovou doktrínou. Touto doktrínou SRN vyzývala třetí státy, aby ještě počkaly s uznáním NDR, dokud se nevyřeší vnitroněmecké problémy a dokud nedojde k dohodě a uspořádání vzájemných vztahů.²⁴ Tato formulace vycházela vstříc i požadavkům západních vlád, které usilovaly o détente, ale zároveň se obávaly mezinárodněprávního uznání NDR, které by posílilo suverenitu tohoto státu, dokud nebude garantován přístup civilního obyvatelstva do západního Berlína.

1.3. Střídání moci v SRN: vládu přebírají sociální demokraté

1.3.1. Volby

V září 1969 se konaly ve SRN volby do Spolkového sněmu. Koalice CDU/CSU začala ztrácet své svrchované postavení. Pro svou zahraniční politiku přestala nacházet podporu v zahraničí a i domácí veřejnost se začala přiklánět k zahraničněpolitické koncepci SPD. Výsledky voleb poprvé od konce druhé světové války umožnily vznik vlády vedené sociálními demokraty. Přestože CDU/CSU získala ve volbách druhý nejvyšší počet hlasů, kterého kdy křesťanští demokraté dosáhli a stala se vítězem voleb, vládu se jí sestavit nepodařilo. SPD utvořila těsnou koaliční většinu se Svobodnou demokratickou stranou (FDP). Dohromady získaly ve sněmu 254 mandátů, což však bylo o pouhých 12 víc než CDU/CSU.²⁵ Předseda SPD Willy Brandt však věřil, že je to dostatečný počet k prosazení vlastní politiky.

Utvoření koalice těchto dvou stran umožnila především změna kurzu svobodný demokratů, kteří přehodnotili svůj postoj vůči NDR a deklarovali ochotu respektovat druhý

²² BRANDT, W.: *People and Politics: the years 1960-1975*, Boston 1978, s. 169

²³ LUŇÁK, P.: *Západ: Spojené státy a západní Evropa ve studené válce*, Praha 1997, s. 231

²⁴ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (dále jen AMZV ČR), Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NDR, Kr.1, O procesu mezinárodněprávního uznání NDR

²⁵ VESELÝ, Z.: *Willy Brandt, politik evropského uvolnění*, Praha 1999, s. 12

německý stát a uznat hranice na Odře a Nise.²⁶ To se zásadně neslučovalo s politikou jejich tradičního koaličního partnera, kterým byla do roku 1966 CDU/CSU, ale naopak se jejich názory přiblížily konceptu východní politiky Willyho Brandta. Další zásadní změnu představoval tzv. Godesberský sjezd sociálních demokratů, který se konal v roce 1959. SPD se na něm zřekla marxistických tezí, akceptovala koncepci sociálně tržního hospodářství a západní orientace včetně členství v NATO. Touto přeměnou se strana stala přijatelnějším koaličním partnerem a začala být akceptována širší občanskou společností.²⁷ SPD také výrazně pomohla její účast ve vládě velké koalice, kterou uzavřely po volbách v roce 1966 s CDU/CSU. Ukázali voličům, že jsou odpovědnou demokratickou stranou a že jim může být svěřena odpovědnost spojená s vládou.²⁸

Brandt již roku 1961 a 1965 kandidoval na kancléře, ale neuspěl. Tento neúspěch ho deprimoval a skoro se myšlenky na kancléřství vzdal. 21. října 1969 však byl na třetí pokus poměrem hlasů 251 pro a 235 proti zvolen prvním sociálně demokratickým kancléřem SRN. Funkci vicekancléře a ministra zahraničí získal předseda FDP Walter Scheel.

Veřejnost stála za Brandtem. Průzkum v roce 1969 ukázal, že 74 % obyvatelstva souhlasí s východní politikou Willyho Brandta a jeho snahou o navázání vztahů s NDR a ostatními státy východní Evropy.²⁹

Tabulka 1: Výsledky voleb 28.9.1969 - 6. volební období

	Podíl hlasů v %	Rozdělení míst v parlamentu	Zisky/ Ztráty oproti minulým volbám v %
CDU/CSU	46,1	242	-1,5
SPD	42,7	224	+3,4
FDP	5,8	30	-3,7
Ostatní ³⁰	5,5	-	+1,9
Volební účast: 86,7 %			

Zdroj: *Wahlergebnisse in Deutschland 1946-1995*. Forschungsgruppe Wahlen e.V. Mannheim (ed.), 1995, s.135.

²⁶ PLŠKOVÁ, J.: Ostpolitik SRN za Erharda a Kiesingera. In: Mezinárodní vztahy 4/96, s. 60

²⁷ ŠAUER, J.: Německá otázka v evropské politice. Praha 2005, s. 102

²⁸ KISSINGER, H.: Roky v Bílém domě. Praha 2006, s. 100

²⁹ TUSA, A.: The last division: a history of Berlin 1945-1989, Reading, Mass 1997, s. 358 (dále jen TUSA)

³⁰ Z podílu hlasů ostatních stran získala extrémně pravicová NPD 4,3 % hlasů.

1.3.2. Vládní prohlášení

Program své vlády pro následující funkční období Brandt představil před Spolkovým sněmem 28. října. Jeho vládní prohlášení je vnímáno jako zásadní, protože zde Brandt zveřejnil hlavní kroky východní politiky, které zamýšlel prosadit. Většina prohlášení se týkala právě tohoto problému. Dal najevo, že jsou připraveni vést dvoustranné rozhovory se státy sovětského bloku o problémech, které komplikují vzájemné vztahy. Nyní již jako kancléř mohl své představy plně realizovat. Brandt se přihlásil k politice předchozí vlády, ale v některých bodech se hodlal odklonit od nastoleného kurzu.

Podstatná část prohlášení pojednávala o vztazích mezi německými státy. Nejvýznamnějším obratem bylo, že Brandt vůbec jako první kancléř existenci druhého německého státu připustil. Vyjádřil ochotu akceptovat NDR jako stát a Jednotnou socialistickou stranu (SED) jako jeho právoplatnou politickou reprezentaci, s kterou je připraven jednat na základě úplné rovnosti.³¹ Ještě donedávna SRN mluvila o NDR pouze jako o „zóně okupované Sověty“ nebo „takzvané NDR“, avšak nyní byla ochotna akceptovat dva německé státy disponující rovnými právy. Brandt však zdůraznil, že přestože se jedná o dva státy s rozdílným ekonomickým i společenským uspořádáním, navzájem si nejsou zahraničím. *„Uznání NDR podle mezinárodního práva spolkovou vládou nepřichází v úvahu. I když v Německu existují dva státy, nejsou si navzájem zahraničím. Jejich vzájemné vztahy mohou být pouze zvláštní povahy.“*³² Také se vzdal předchozích prohlášení, že pouze SRN je oprávněna jednat jménem všech Němců. Demarkační linii mezi východním a západním Německem uznal jako nedotknutelnou hranici mezi oběma státy. Dále zdůraznil, že je nutné zamezit dalšímu odcizování německého lidu žijícího v obou částech země. Řešení německé problematiky a uvolnění mezi SRN a NDR přisuzoval velký význam, jelikož by přineslo prospěch nejenom samotnému Německu, ale sloužilo i k dosažení míru v celé Evropě a zlepšení vztahů mezi Východem a Západem.³³

Vyjádřil se také k situaci v Berlíně. Zdůraznil, že odpovědnost čtyř velmocí musí zůstat nedotčena a že rozhovory mezi nimi musí pokračovat, aby bylo dosaženo zlepšení situace a

³¹ LIVINGSTON, s. 299

³² Berliner Ausgabe. Bd.6, Ein Volk der guten Nachbarn. Außen- und Deutschlandpolitik, Bonn 2005, s. 237 (dále jen Berliner Ausgabe, Bd.6)

³³ tamtéž

usnadněn život lidí v rozděleném městě. Klíčovým bylo zajištění životaschopnosti západního Berlína a proto měla být usnadněna doprava mezi městem a SRN. Za další cíl vytyčil rozvoj politických, hospodářských, kulturních a jiných vazeb a obchodních styků města s oběma částmi Německa.

Brandt navázal na kroky předchozí vlády a opět nabídl zemím Varšavské smlouvy jednání o zřeknutí se síly nebo hrozby silou. Do této nabídky ale na rozdíl od svých předchůdců zahrnul i NDR. Dal najevo, že má zájem na opravdových jednáních bez jakékoli diskriminace, která by vedla ke konkrétní dohodě. Tato jednání považoval za nezbytný první krok k navázání dalších kontaktů a vylepšení vzájemných vztahů. „*Zřeknutí se síly přispěje k celkovému uvolnění v Evropě a vytvoří atmosféru, ve které bude možné podniknout další kroky*“³⁴ Význam dobrých vztahů se státy východní Evropy shrnul slovy: „*Naše národní zájmy nám nedovolují stát mezi Západem a Východem. Naše země potřebuje spolupráci a soulad se Západem a dorozumění s Východem*“³⁵ Projevil zájem na zahájení bilaterálních rozhovorů s Moskvou a Polskem o zřeknutí se síly a respektování územní celistvosti.

Hlavní přínos Brandtova vládního prohlášení spočívá především v signálu, který vyslal navenek. Ukázal ochotu respektovat situaci, která se vyvinula v Evropě po druhé světové válce a z této situace vycházet. V uznání statu quo spatřoval podmínku pro navázání vztahů se státy východní Evropy. Zastával názor, že realitu je nutné nejdříve přijmout, aby bylo možné ji změnit a ne jenom předstírat, že neexistuje: „*Byl jsem a stále jsem přesvědčen, že realita může být ovlivněna a změněna k lepšímu, pouze když ji vezmeme v úvahu*“³⁶

Brandt si uvědomoval, že opětovného sjednocení země nelze v současných podmínkách dosáhnout a že poměry v Evropě nelze změnit, aniž by nebezpečí válečného konfliktu. Prosazoval postup, kdy bylo nezbytné vzdát se myšlenky na brzké sjednocení a místo toho se zaměřit se na krátkodobé dosažitelné cíle, tedy praktikovat „politiku malých krůčků“. Zamýšlený postup zhodnotil slovy : „*Víme, že dosáhnout usmíření nebude lehké a není možné toho dosáhnout rychle, ale jde o samotný proces a je potřeba s ním začít.*“³⁷

³⁴ tamtéž, s. 244

³⁵ tamtéž, s.243

³⁶ BRANDT, W.: People and Politics: the years 1960-1975, Boston 1978, s.168

³⁷ Berliner Ausgabe, Bd.6, s.244

1.4. První kroky vlády

1.4.1. Zahájení Ostpolitik: smlouva s Moskvou

Nová vláda se ihned pustila do práce a v souladu s vládním prohlášením se snažilo o navázání dialogu se státy východního bloku. Hlavní prioritou Brandtovy vlády byla normalizace vztahů mezi dvěma německými státy a zajištění životaschopnosti západního Berlína. SRN si však jasně uvědomovala, že cesta k dobrým vztahům s ostatními státy Varšavské smlouvy vede přes Moskvu a že bude nejdříve nutné, normalizovat vztahy se SSSR. Od února 1967 s přestávkami probíhala mezi SSSR a SRN jednání o oboustranném snížení vojenských sil, avšak Sovětský svaz stále vystupoval s nepřijatelnými požadavky, které jednání zablokovaly.

Hlavní překážkou uzavření smlouvy se Sovětským svazem byly nesmiřitelné postoje týkající se problematiky Berlína. SSSR dal jasně najevo, že nebude tolerovat žádné zasahování SRN do berlínských záležitostí a že omezení politické přítomnosti SRN v západní části města je bezpodmínečně nutné k dosažení dohody. SSSR a NDR opakovaně protestovaly proti zasedáním Spolkového sněmu, která se konala v západním Berlíně, proti politickým sjezdům pořádaným SRN a také proti fungování spolkových úřadů ve městě.

Poté, co Brandt v roce 1969 opět navrhl jednání o zřeknutí se síly Moskvě a Varšavě, uvnitř Varšavského paktu propukla o tomto návrhu debata. NDR byla proti jakékoli normalizaci vztahů s Bonnem, oproti tomu Polsko a Rumunsko jednání podporovaly. SSSR zaujal postoj někde mezi těmito stranami. Nakonec se přiklonil k podpoře jednání a jejich rozhodnutí se musely podřídit i ostatní státy.³⁸ Již v březnu 1969 na schůzi představitelů Varšavského paktu v Budapešti členské státy redukovaly požadavky vůči SRN, které byly poté ve srovnání s dříve zastávanou linií nezvykle mírné. Na dalším zasedání, které se konalo v prosinci 1969 v Moskvě, zopakovali státníci podmínky, jejichž splnění považovali za nutné k dosažení normalizace vztahů v Evropě: „*Zájmy míru a bezpečnosti vyžadují, aby všechny státy navázaly rovnoprávné vztahy s NDR na základě mezinárodního práva a aby uznaly nynější evropské hranice jako definitivní a nezměnitelné, včetně hranic na Odře a Nise.*“³⁹

³⁸Germany and Berlin, 1969-1972, Vol.XL. Doc. 63 dostupné v: <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v40/comp1>; [on-line text, cit.17.ledna 2010] (dále jen Germany and Berlin)

³⁹ Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě (1964-1972), Praha 1973, s. 317

V říjnu 1969 byl dialog mezi SRN a SSSR opět obnoven. Vedením rozhovorů se sovětským ministrem zahraničí Andrejem Gromykem byl pověřen státní tajemník Egon Bahr. Bahr dostal od Brandta plnou důvěru a mohl se řídit pouze vlastním úsudkem a nemusel brát ohled na doporučení ministerstva zahraničí.⁴⁰ Výsledkem schůzek mezi Bahrem a Gromykem byl tzv. Bahrův dokument, který se skládal z deseti bodů, kterých se měli držet při následujících jednáních o smlouvě. Dokument obsahoval například uznání stávajících evropských hranic, závazek vyřešit spory ohledně neplatnosti mnichovské dohody, navázat s NDR vztahy na základě plné rovnoprávnosti a nediskriminace, podporovat svolání Konference o otázkách upevnění bezpečnosti a spolupráce v Evropě, o jejíž svolání usilovaly již od padesátých let státy Varšavské smlouvy, a úmysl rozvíjet hospodářské, vědeckotechnické, kulturní a jiné vazby mezi SRN a SSSR.⁴¹

Gromyko odmítl diskutovat s Bahrem o otázkách týkajících se Berlína, čímž však připustil, že za Berlín jsou stále zodpovědné čtyři vítězné mocnosti.⁴² Bahr Gromykovi sdělil, že pokud má dojít ke zmírnění napětí, Berlín z tohoto procesu nemůže být vyjmut a zůstat ostrovem studené války. To znamená, že by mělo ustát obtěžování civilistů na přístupu do města a SSSR by měl akceptovat zastupování zájmů západního Berlína SRN v zahraničí, jako to učinily tři západní mocnosti, aniž by došlo k narušení jejich práv. SRN si také přála, aby bylo obyvatelům západního Berlína dovoleno cestovat na Východ na pasy SRN. Gromyko nijak na tyto požadavky nereagoval.⁴³

V polovině roku 1970 nakonec SSSR ustoupil ze svých maximálních požadavků a bylo dosaženo určité shody, na jejímž základě mohla být zahájena oficiální jednání. 27. července odcestoval do Moskvy ministr zahraničí Walter Scheel a 12. srpna byla smlouva podepsána za německou stranu Brandtem a Scheelem a za Sověty předsedou rady ministrů Kosyginem a Gromykem. Po podpisu smlouvy Brandt oznámil Brežněvovi, že bez uspokojivé dohody o Berlíně bude nemožné získat většinu a prosadit ratifikaci smlouvy s Moskvou ve Spolkovém sněmu a že bez vyřešení této otázky nebude možné dosáhnout dobrých vztahů mezi SRN a

⁴⁰ VON DANNENBERG, J.: The foundation of Ostpolitik: the making of the Moscow Treaty between West Germany and the USSR. Oxford 2008, s. 149 (dále jen VON DANNENBERG)

⁴¹ text dokumentu: MÜNCH, I. von: Ostverträge. Bd.1, Deutsch-sowjetisch Verträge, Berlin 1971, s. 131-134

⁴² WETTIG, G.: Community and conflict in the socialist camp: The Soviet Union, East Germany and the German problem 1965-1972, London 1975, s. 69 (dále jen WETTIG)

⁴³ Germany and Berlin, Doc. 59

SSSR.⁴⁴ Zpočátku chtěl SSSR jednat pouze o zřeknutí se síly, aby zajistili hranice svých východních vazalů. Ale později musel přistoupit na nátlak SRN a jeho západních spojenců na jednání vedoucí k řešení sporných bodů týkajících se Berlína.⁴⁵

Ve smlouvě se obě strany zavázaly k dodržování cílů a zásad Charty Organizace spojených národů (OSN) a řešit sporné otázky mírovými prostředky. Zřekly se použití síly nebo hrozby silou. Dále se zavázaly bezvýhradně respektovat teritoriální integritu všech států Evropy v jejich tehdejších hranicích a prohlásily, že nemají žádné územní požadavky a ani v budoucnu je nebudou vznášet. Hranice všech států v Evropě byly uznány za nedotknutelné, včetně hranic na Odře a Nise a hranic mezi SRN a NDR. Rusové požadovali, aby byly uznány stávající hranice a to „neodvolatelně“. To by utvrzovalo rozdělení Německa a proto SRN prosadila kompromisní formulaci a hranice byly uznány za „nedotknutelné“.⁴⁶ To znamenalo, že pokud budou SRN a NDR v budoucnu dobrovolně chtít sjednotit nebo změnit své hranice, nic jim v tom nebude bránit. Také byla zaručena nedotknutelnost dvoustranných i vícestranných dohod, které obě strany dříve uzavřely. Bonn chtěl zajistit, aby v budoucnu nemohla být zpochybněna především platnost Pařížských dohod a nebylo diskutováno o členství SRN v NATO a jejich vazbách na Evropské společenství.⁴⁷

Smlouva neupravovala pouze dvoustranné vztahy mezi SSSR a SRN, ale v souladu s Brežněvovou doktrínou omezené suverenity připravovala již prostor pro následná jednání SRN s ostatními státy Varšavské smlouvy. SSSR přistoupil na kompromisní formulaci, že vztahy mezi SRN a NDR budou založeny na principech rovnosti, nediskriminace a nevměšování se do vnitřních záležitostí. SSSR připustil, že dosažení normálních vztahů mezi Východem a Západem je možné i bez předchozího mezinárodněprávního uznání NDR ze strany SRN. SRN argumentovala tím, že Německo jako celek je stále pod správou čtyř mocností. Německé státy tedy nedisponují plnou suverenitou a proto také nemohou navázat plné diplomatické styky.

Pro úspěšné uzavření smlouvy musela také spolková vláda přistoupit na mnohé kompromisy. Smlouvou akceptovala rozdělení Německa a uznala sovětskou sféru vlivu ve východní a střední Evropě. Po událostech v Československu a vyhlášení Brežněvovy doktríny

⁴⁴ Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě (1964-1972), Praha 1973, s. 442

⁴⁵ WETTIG, s. XII

⁴⁶ tamtéž, s. 69

⁴⁷ SCHMIDT, H.: Germany in the Era of Negotiation, In: Foreign Affairs, October 1970, s. 47

však bylo jasné, že se SSSR svého vlivu v Evropě rozhodně vzdát nehodlá.⁴⁸ Na druhou stranu SRN díky úspěšnému zakončení jednání dosáhla posílení vlastního vlivu a pozice na mezinárodním poli a osamostatnění zahraniční politiky na USA.

1.4.2. Smlouva s Polskem

Zároveň při jednáních s Moskvou vedla SRN rozhovory i s Polskem. Po podepsání smlouvy se SSSR byla cesta k uzavření podobné smlouvy s PLR otevřená. Polsko-německý dialog byl zahájen 5. února 1970 a finální verze dohody byla parafována 18. listopadu 1970 ministry zahraničí Walterem Scheelem a Stefanem Jedrychowským. Podepsána byla 7. prosince 1970 a struktura smlouvy je velmi podobná smlouvě SRN se SSSR. Byla potvrzena západní hraniční linie PLR táhnoucí se podél Odry a Nisy a státy se zavázaly respektovat její neporušitelnost nyní i v budoucnu⁴⁹. Také se zřekly jakýchkoliv územních nároků. Brandt při jednáních zvolil opatrnou formulaci, že SRN je ochotná uznat současné hranice PLR, ale tuto garanci může zaručit pouze po dobu trvání republiky, tedy do uzavření mírové smlouvy.⁵⁰ V tomto bodě se shodoval s názory předchozí spolkové vlády, která zdůrazňovala, že otázka východoněmeckých hranic může být vyřešena pouze v rámci mírové smlouvy s celým německým národem.⁵¹ Stejně jako ve smlouvě s Moskvou deklarovaly státy úmysl dodržovat závazky Charty OSN, zřici se použití síly a rozšířit vzájemnou spolupráci v oblasti hospodářské, vědeckotechnické a kulturní.⁵²

Bonn za uznání hranic na Odře a Nise čekal od Varšavy na oplátku ústupky v humanitární oblasti. Přáli si, aby PLR povolila obyvatelům nesporně německé národnosti vybrat si místo pobytu a státní příslušnost.⁵³ Tato otázka nebyla zahrnuta přímo do smlouvy, ale

⁴⁸ NIEDHART, G.: Ostpolitik: Phases, Short-term Objectives, and Grand Design. GHI Bulletin Supplement 1 (2003), s. 122

⁴⁹ Při jednáních bylo dohodnuto vymezení hranic, které bylo přijatelné pro obě strany: „nynější hraniční linie stanovená v kapitole 8/B usnesení Postupimské konference z 2.8. 1945, od Baltského moře bezprostředně západně od Svinoústí a odtud podél Odry až po ústí Lužické Nisy a podél Lužické Nisy až k hranicím s Československem, tvoří západní hranice Polské lidové republiky“.; AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr. 1, Informační svodka k normalizaci vztahů mezi SRN a PLR z 23.11.1970

⁵⁰ BRANDT, W.: German policy toward the East, In: Foreign Affairs, April 1968, s. 484

⁵¹ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr. 1, vztahy NSR - PLR

⁵² text smlouvy in MÜNCH, I.von: Ostverträge. Bd.2, Deutsch-polnische Verträge. Berlin 1971, s.103-105

⁵³ Berliner Ausgabe. Bd.6, s. 57

polská vlády se k ní vyjádřila v dodatkovém protokolu, který byl připojen ke smlouvě. Rozhodování v otázce slučování rodin si plně vyhradila polská vláda. Ne všechny žádosti považovala za oprávněné, nechtěla dovolit tak rozsáhlý odliv pracovních sil a vyhrazovala si právo přezkoumávat všechny žádosti.⁵⁴ Strany se neshodly na počtu obyvatel, kterých by se vycestování mělo týkat a odhady obou států se výrazně lišily. Zatímco Červený kříž SRN odhadoval, že právo na vystěhování má přibližně 270 tisíc osob, Polsko bylo ochotné uvažovat o vystěhování přibližně 3 tisíc občanů německé státní příslušnosti a 20 tisíc občanů německé národnosti a polské státní příslušnosti.⁵⁵

1.4.3. Setkání v Erfurtu a Kasselu

V lednu 1970 nabídl Willy Brandt NDR zahájení rozhovorů o zřeknutí se použití síly a hrozby silou a úpravě praktických otázek. S východoněmeckým předsedou rady ministrů Willi Stophem se dohodli na společném setkání. Po dlouhých obstrukcích ze strany NDR⁵⁶ byl za místo setkání vybrán durýňský Erfurt a hessenský Kassel.

Při rozhovorech v Erfurtu a Kasselu nedošlo k žádnému pokroku. NDR požadovala navázání diplomatických styků a rovnoprávných vztahů na základě mezinárodního práva. Požadavky NDR byly jasné. V prosinci 1969 je Walter Ulbricht na zasedání ÚV SED formuloval takto: „*Normalizace vztahů mezi oběma německými státy znamená uznání hranic, uznání NDR jako samostatného suverénního německého státu a odstranění všech diskriminačních zákonů a nařízení proti NDR*“⁵⁷ Zřeknutí se síly, které nabízela SRN, bez splnění těchto požadavků považovala NDR pouze za prázdné gesto.⁵⁸

⁵⁴ MÜNCH, I.von: Ostverträge. Bd.2, Deutsch-polnische Verträge. Berlin 1971, s. 106-107

⁵⁵ AMZV, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr. 1, Vztahy NSR-PLR

⁵⁶ Setkání měla být dvě a původně se měla konat ve východním Berlíně a v Bonnu. Ale NDR byla zásadně proti, aby Brandt po cestě do východního Berlína navštívil západní Berlín. Vláda NDR zdůrazňovala, že západní Berlín nepatřil a nepatří k SRN a vzhledem k tomu, že se brzy mají v Berlíně konat rozhovory čtyř mocností, které mají sloužit ke zmírnění napětí ve městě, NDR si nepřejí, aby tato jednání byla rušena návštěvou spolkového kancléře. „*Návštěva spolkového kancléře by byla provokací, na kterou nemůžeme a nechceme přistoupit.*“; Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě (1964-1972), Praha 1973, s. 348

⁵⁷ Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě (1964-1972), Praha 1973, s. 322

⁵⁸ BRANDT, W.: My Life in Politics, London 1992, s. 376

SRN slíbila, že se již nebude stavět proti navázání vztahů NDR s jinými státy a její účasti v mezinárodních organizacích, ale zásadně odmítla uznat NDR jako zahraniční stát.⁵⁹ Jejich vztahy mohly být podle SRN pouze zvláštní povahy, protože i přes všechny rozpory jsou Němci jeden národ. Snahy obou států byly protichůdné. Zatímco se NDR snažila se SRN navázat styky na mezistátní úrovni, SRN na tyto pokusy nepřistoupila a naopak usilovala o navázání mezilidských vztahů a řešení především praktických problémů.

V Erfurtu se Brandt zmínil i o otázce Berlína. Stoph dal jasně najevo, že západní Berlín je nezávislou politickou jednotkou uprostřed NDR a nepatří k SRN, tudíž není oprávněna jednat o otázkách týkajících se města. V Kasselu Brandt předložil seznam dvaceti bodů, o kterých chtěla SRN diskutovat. Seznam obsahoval jak otázky vzájemných vztahů tak i praktické problémy a později se stal podkladem k jednání o Smlouvě o základech vztahů mezi SRN a NDR.⁶⁰

Jakoukoli dohodu znemožňovala neústupnost NDR v požadavku mezinárodního uznání. Na udržování mezilidských vztahů se SRN neměla NDR žádný zájem a jednání se účastnila pouze pod tlakem SSSR. Rozhovory se snažila alespoň zdržovat a sabotovala je předkládáním nesplnitelných požadavků.⁶¹ Stoph požadoval pauzu před dalšími rozhovory, dohodli se tedy na době na rozmyšlenou. Přestože setkání skončila bez výsledků, nebyla marná. Byl navázán dialog mezi německými státy a jednání od listopadu 1970 pokračovala.

⁵⁹ SCHMIDT, H.: Germany in the Era of Negotiation, In: Foreign Affairs, October 1970, s. 48

⁶⁰ BRANDT, W.: My Life in Politics, London 1992, s. 383

⁶¹ WETTIG, s. 57

2. MEZINÁRODNÍ SITUACE PŘELOMU 60. A 70. LET

2.1. Vítězné mocnosti: SSSR, USA, Francie a Velká Británie

Vývoj Spojených států a Sovětského svazu, který byl ovlivněn jak domácími tak zahraničními událostmi, měl bezprostřední dopad na dění v Evropě a v samotném Německu. Tyto dvě supervelmoci změnily koncem šedesátých let svůj postoj a začaly usilovat o navázání nových vztahů a spolupráce. To hrálo do karet novému západoněmeckému kancléři, kterému se naskytly dobré podmínky pro realizaci vlastní východní politiky. Pro své kroky získal v zahraničí podporu. Západ, i když ne bez výhrad, podporoval jeho snahu o normalizaci vztahů se státy sovětského bloku a nalezení cesty k mírovému soužití. Východ projevil smířlivější postoj a ochotu jednat o sporných otázkách.

Již od počátku 60. let se nejprve vláda kancléře Erharda a poté vláda velké koalice snažila navázat snesitelnější vztahy se SSSR, ale dostávalo se jí pouze odmítavých reakcí. Až počátkem roku 1969 se SRN dočkala sovětského zájmu na zlepšení vzájemných vztahů. Vedení SSSR dospělo k názoru, že určitá míra uvolnění bude pro ně přínosem, ne-li přímo nutností.

V SSSR se začaly prosazovat umírněnější názory. Nyní si SSSR nemohl dovolit dostat se do otevřeného konfliktu. Sovětské vedení nejdříve potřebovalo upevnit svůj vlastní tábor, vypořádat se se situací v Československu a urovnat konflikt s Čínou. Avšak spory s Čínou se opět vyhrotili v roce 1969, když vypukly boje na sovětsko-čínské hranici. To představovalo pro SSSR další vojenskou a hospodářskou zátěž. Nemohl si dovolit boj na dvou frontách, proto jeho vedení projevilo zájem na zlepšení vztahů se Západem. Do let 1968-1969 byly všechny návrhy SSSR na dosažení evropské bezpečnosti spíš propagandistickými slogany místo upřímně míněných snah o uvolnění. Tyto pokusy měly vést k ovlivnění veřejného mínění na Západě a vytvoření tlaku na západní vlády.⁶² SSSR se držel Gromykovy teze z roku 1967, podle které je cesta k nevyhnutelnému vítězství socialismu lepší v podmínkách světového míru než světové války.⁶³ Dalším důvodem pro navázání spolupráce se Západem byly domácí potřeby SSSR, který se dostal do hospodářských problémů a potřeboval pomoc průmyslově vyspělejšího Západu.

⁶² WETTIG, s. X

⁶³ DURMAN, K.: Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991, díl II., Praha 2009, s. 126

SSSR byl závislý na západní ekonomické a technologické pomoci, která přicházela také přímo ze SRN.⁶⁴

Podobně na tom byly i Spojené státy. Od poloviny šedesátých let byly plně zaměstnány válkou ve Vietnamu, která je stála mnoho sil a finančních prostředků. A co víc, Sovětskému svazu se počátkem 70. letů podařilo dosáhnout parity s USA v oblasti strategických jaderných zbraní. USA podcenily možnosti SSSR a obnovení převahy už nebylo možné. USA i ostatní spojenecké státy přijaly kladně snahu SRN uzavřít se SSSR a ostatními státy Varšavské smlouvy dohodu o zřeknutí se síly. Oboustranná a vyvážená redukce sil by ulehčila břímě obrany bez vzrůstajících bezpečnostních rizik. Američané by tak mohli snížit počet jednotek v Evropě, aniž by hrozila ztráta západoevropské důvěry k americkým závazkům.⁶⁵

USA se smířily s rozdělením Německa. Stavba Berlínské zdi měla pro Spojené státy stejný význam jako pro SSSR. Byla odstraněna rizika třenic mezi Východem a Západem. USA se v Evropě nechtěly dostávat se SSSR do otevřených sporů, snažily se pouze podporovat nezávislost a liberalizaci východoevropských komunistických režimů prostřednictvím obchodních styků, humanitární pomoci a kulturních kontaktů.⁶⁶

Velká Británie uvolnění v Evropě také podporovala. Počátkem šedesátých let se potýkala s hospodářskými problémy a musela řešit krizi na Blízkém Východě. Omezení ozbrojených sil v Německu tedy bylo pro ni žádoucí. Ministr obrany Harold Watkinson v osobním memorandu pro předsedu vlády Harolda Macmillana v září 1961 situaci komentoval takto: „Určitá míra uvolnění neboli détente tudíž poslouží nejen věci míru, ale i našim speciálním a naléhavým potřebám.“⁶⁷

Francii kroky spolkové vlády znervózňovaly. Na jednu stranu úsilí SRN o sblížení s Východem podporovala, na druhou stranu se obávala posílení pozice SRN na mezinárodním poli. Jednání jejich představitelů bylo stále ovlivněno obavami z ekonomické síly SRN a strachem z její expanze. Francouzské vládě také vadilo, že se SRN stala pro SSSR zajímavějším partnerem pro jednání než Paříž. SRN nyní měla Východu víc co nabídnout. Pompidou upozornil na nebezpečí, že kvůli naději na sjednocení by mohl Bonn podlehnout tlaku Moskvy, zbytečně

⁶⁴ BENDER, P.: Episode oder Epoche?: zur Geschichte des geteilten Deutschland. München 1996, s. 100

⁶⁵ SCHMIDT, H.: Germany in the Era of Negotiation, In: Foreign Affairs, October 1970, s. 49

⁶⁶ FOJTEK, V.: Západoněmecká zahraniční politika ve vztahu k Československu v 60. letech jako příklad vymezování se Bonnu vůči Washingtonu. In: Pražské sociálně vědní studie 2006, s. 16, dostupné v: <http://fsv.cuni.cz/FSV-537-version1-Fojtek.pdf> [on-line text, cit. 10. října 2009]

⁶⁷ TAYLOR, F.: Berlínská zeď: 13. srpna 1969 – 9. listopadu 1989, Praha 2008, s. 213

uspěchat jednání a uchýlit se k nadměrným ústupkům.⁶⁸ Tyto obavy s Francií sdílely i USA. Bály se, že by SRN mohla uvolnit své vazby se Západem ve snaze dosáhnout sjednocení země.

2.2. Détente

Na vývoj mezinárodní situace koncem 60. let a v 70. letech měla také zásadní vliv politika détente, nebo-li politika uvolňování. Tuto politiku poprvé začal uplatňovat francouzský prezident de Gaulle počátkem 60. let, ve snaze oslabit americký vliv na Francii i celou západní Evropu. De Gaulle se pokoušel obnovit velmocenské postavení Francie a zvýšit roli Evropy, aby její osud nebyl závislý na neevropských subjektech. Podle jeho představ se měla Francie stát mocenským a politickým pilířem Evropy.⁶⁹ K tomu mu mělo napomoci zlepšení vztahů se SSSR a státy východní Evropy. De Gaulle jednal se SSSR a představiteli východoevropských zemí s cílem navázat spolupráci v oblasti hospodářské, technologické a kulturní, aby později mohlo být dosaženo shody i v oblasti politické. Z tohoto procesu však byla s ohledem na SRN vyjmuta NDR, kterou Francie odmítala uznat.⁷⁰ De Gaullovi se však dosáhnout uvolnění a porozumění s Východem nepodařilo.

Politiku vůči Východu změnily v 60. letech i Spojené státy a začaly rozvíjet vlastní formu détente, kdy se snažily o navázání širších kontaktů s východní Evropou, dosáhnout uvolnění v určitých oblastech a přitom neztrácet mocenské pozice. Snaha o uvolnění byla motivována především jadernou hrozbou a domácím veřejným míněním.

Brandtova Ostpolitik vycházela vstříc snahám Západu o zmírnění napětí v Evropě a stala se svébytnou západoněmeckou formou détente. Přestože Brandt hodlal pracovat v souladu se západním kurzem této politiky, jeho Ostpolitik měla být víc než pouhou ozvěnou amerických iniciativ.⁷¹ Ale právě USA a Francie z počátku pohlížely na Brandtovo počínání s nedůvěrou. Vadila jim rychlost, jakou spolková vláda postupovala. Obávaly se, jestli ústupky SSSR nejsou zbytečně velké a jestli nebudou narušeny vazby SRN se Západem. Francii vadilo, že se dostává

⁶⁸ Germany and Berlin, Doc. 57

⁶⁹ ŠAUER, J.: Německá otázka v evropské politice. Praha 2005, s. 92

⁷⁰ BENDER, P.: Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen vom Mauerbau zum Moskauer Vertrag. München 1986, s. 88

⁷¹ NIEDHART, G.: Ostpolitik: Phases, Short-term Objectives, and Grand Design. GHI Bulletin Supplement 1 (2003), s. 124, dostupné v: http://www.ghi-dc.org/files/publications/bu_supp/supp1/supp-01_118.pdf [on-line text, cit. 1. února 2010]

do stínu SRN a že SRN zvyšuje svou prestiž a podařilo se jí to, o co francouzská vláda sama usilovala a neuspěla.⁷² USA nelibě nesly pokles vlivu na německé události a stejně jako Francie také to, že spolková vláda převzala vedoucí roli v procesu détente.⁷³ Washington byl zneklidněn sebevědomím a nezávislostí, s jakou nová německá vláda postupovala a musel uznat, že jeho vliv na evropskou détente je limitován.

⁷² BENDER, P.: Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen vom Mauerbau zum Moskauer Vertrag. München 1986, s. 187

⁷³ NIEDHART, G.: Ostpolitik: Phases, Short-term Objectives, and Grand Design. GHI Bulletin Supplement 1 (2003), s. 125, dostupné v: http://www.ghi-dc.org/files/publications/bu_supp/supp1/supp-01_118.pdf [on-line text, cit. 1. února 2010]

3. BERLÍN

3.1. Život v Berlíně

V roce 1945 byl Berlín rozdělen do čtyř okupačních sektorů a získal zvláštní status. Na jeho správě se měli podílet všechny čtyři mocnosti. Město mělo být společně spravováno mezipojeneckou institucí, berlínskou Komandaturou. Tato spolupráce ale vydržela pouhé tři roky. První obecní volby proběhly 20. října 1946. SED⁷⁴ v nich utrpěla krutou porážku a uvědomila si, že ve svobodných volbách nemá šanci na úspěch. Zvítězila SPD. Sovětská strana však odmítla potvrdit ve funkci primátora sociálního demokrata Ernsta Reutera, který byl zvolen 24. června 1947. K jeho schválení do funkce bylo potřeba jednomyslné schválení Komandaturou. Došlo k zablokování situace a štěpení městské správy. 16. června 1948 sovětský zástupci definitivně opustili Komandaturu na protest proti plánované měnové reformě v západní části Německa.⁷⁵ Spor vyvrcholil sovětskou bloádou Berlína a definitivním rozštěpením městské správy trvající až do roku 1991.

Ale i přes správní rozdělení města byly v dalších letech možné kontakty mezi obyvateli obou částí. Lidé se mohli vzájemně navštěvovat, nakupovat, studovat, pracovat a provádět jiné aktivity v západním i východním Berlíně. Trnem v oku východoněmeckého režimu byli především tzv. hraničáři, tedy lidé, kteří bydleli ve východním Berlíně ale pracovali v západním. Jednalo se přibližně o 52 tisíc obyvatel východního Berlína, kteří měli každodenní přístup k necenzurovaným západoněmeckým novinám a dalším informacím, které se do východní části nedostaly.⁷⁶ Tito lidé tvořili celých 7 % pracovních sil západního Berlína, který se po srpnu 1961 musel vypořádávat s jejich nedostatkem.⁷⁷

Avšak postupem času se podmínky pro přechod mezi sektory zhoršovaly a NDR zaváděla různá represivní opatření k zamezení kontaktů mezi západní a východní částí města. Byl omezen počet povolených přechodů a zpřísněny kontroly. Společně se SSSR se snažila vytvořit nátlak na západní mocnosti. Za nástroj jim sloužilo záměrné zpoždování tranzitní dopravy při kterém se odvolávaly na nesmyslné administrativní požadavky a technické

⁷⁴ Komunisté se snažili oslabit ostatní hnutí a proto nabídli sloučení sociální demokracii, s tím však souhlasila pouze východoberlínská sekce SPD. 21. dubna 1946 došlo ke sloučení těchto stran a vznikla Sjednocená socialistická strana Německa – SED.; BUFFET, C.: Berlín, Lidové noviny, Praha 1999, s. 325

⁷⁵ KOSTLÁN, A., VANÍČEK, V., MORAVCOVÁ, D.: Encyklopedie dějin Německa, Praha 2001, s. 88

⁷⁶ ROTTMAN, G.L.: Berlínská zeď a vnitroněmecká hranice 1961-1989, Praha 2009, s. 9

⁷⁷ TUSA, s. 354

problémy. NDR odmítala uznat obyvatelům západního Berlína spolkové pasy a požadovala, aby se prokazovali občanskými průkazy. Veškerá čtyřstranná jednání o úpravě poměrů ve městě však zkrachovala kvůli neslučitelným názorům.

Přes Berlín bylo možné se poměrně bezpečně dostat na Západ a tuto možnost využívali obyvatelé NDR i východoevropských států. Hospodářská situace NDR byla čím dál tím tíživější a odliv kvalifikovaných pracovních sil pro ni začal být neúnosným. Průměrně NDR opustilo ročně 200 tisíc obyvatel. K rekordnímu úbytku obyvatel došlo v roce 1953, kdy republiku opustilo na 400 tisíc občanů. Počet uprchlíků se v dalších letech zvyšoval a za dvanáct let své existence přišla NDR asi o jednu šestinu obyvatelstva.⁷⁸ V roce 1948 měla sovětská zóna přibližně 19 milionů obyvatel, do roku 1960 klesl počet jejích obyvatel na 17 milionů. Oproti tomu se počet lidí žijících ve SRN v tomto období zvýšil ze 47 na 55 milionů.⁷⁹

V létě roku 1961 proud uprchlíků neustále sílil a 12. srpna uprchlo přes Berlín během jediného dne 2400 lidí.⁸⁰ V té době však již byly přípravy na stavbu zdi v plném proudu a v noci z 12. na 13. srpna bylo město rozděleno ostnatým drátem. Byly zavřeny přechody a přerušen provoz U-Bahn a S-Bahn. Zeď, která oddělila město na dalších osmadvacet let, začala růst. Z 81 přechodů mezi sektory zůstalo pouhých 13 a od 23. srpna byl omezen počet přechodů do západního Berlína na 7. Jeden byl vymezen pro cizince a diplomaty, dva pro obyvatele SRN a zbývající čtyři pro obyvatele západního Berlína. Těm však byl přístup do východního Berlína prakticky zamezen, jelikož k překročení hranice potřebovali vízum od poboček NDR. Zřízení poboček však berlínský Senát nemohl povolit, protože NDR jako stát neuznával. Přes hranice se bylo možné dostat pouze se západoněmeckými nebo zahraničními pasy.⁸¹ NDR si dále vyhrazovala právo nevpuštít na své území nežádoucí osoby.

Stejně tak i obyvatelé NDR potřebovali k pohybu mezi sektory zvláštní povolení, to však bylo určeno pouze pro úzkou skupinu loajálních stoupenců režimu. V roce 1962 bylo povoleno navštívit západní část Německa pouze 27 tisícům obyvatel NDR, z nichž většinu tvořili důchodci, invalidé, obchodníci, funkcionáři a řidiči nákladních vozů. Pro obyčejné lidi, kteří nebyli v důchodovém věku, byla šance na získání povolení k návštěvě či vystěhování do SRN a

⁷⁸ TAYLOR, F.: *Berlínská zeď: 13.srpna 1961 – 9.listopadu 1989*. Praha 2008, s. 116

⁷⁹ ROTTMAN, G.L.: *Berlínská zeď a vnitroněmecká hranice 1961-1989*, Praha 2009, s. 10

⁸⁰ TAYLOR, F.: *Berlínská zeď: 13.srpna 1961 – 9.listopadu 1989*. Praha 2008, s. 169

⁸¹ tamtéž, s. 260

západního Berlína nulová.⁸² Veškeré vazby mezi obyvateli Berlína byly přerušeny, nefungovalo telefonní spojení a byly omezeny poštovní služby. Zdí byli na dlouhá léta odděleni manželé, rodiče od dětí, příbuzní a přátelé.

Až v roce 1963 mohli obyvatelé západního Berlína navštívit na jeden den své příbuzné a přátele na východě, díky dočasnému povolení pro období Vánoc a Nového roku, které vyplývalo z dohody o propustkách uzavřené na podzim 1963. Tuto možnost využilo více než 790 tisíc obyvatel, někteří dvakrát i třikrát. Poté však byl opět obnoven úplný zákaz.⁸³ Další dvě podobné krátkodobé dohody byly uzavřeny i v letech 1964 a 1965.

Problematický byl i přístup ze SRN do západního Berlína. SSSR předal dohled nad civilní tranzitní dopravou do pravomocí NDR, která držela kontrolu nad silničními, železničními a říčními přístupovými cestami do Berlína, které vedly přes její území. Tuto svoji moc NDR demonstrativně využívala a vyvíjela tlak na SRN svévolným zpožděním, obtěžováním a občas i kompletním zablokováním dopravy do izolovaného města.⁸⁴ Kontrolu nad spojeneckou vojenskou dopravou si oficiálně ponechal SSSR. Objevily se však výtky, že i kontrolu spojenecké dopravy provádí NDR a sovětský důstojník zasáhne pouze v případě sporu.⁸⁵ SSSR postupoval stejně jako NDR a tranzitní dopravu zneužíval k vytváření tlaku na západní mocnosti. K odmítnutí průjezdu sloužily jako záminka různé administrativní požadavky, například chybná dokumentace.⁸⁶

3.2. Obnovení jednání čtyř mocností o Berlíně

Počátečním impulsem pro obnovení jednání byly opakované stížnosti SSSR velvyslanci USA na spolkovou přítomnost v západním Berlíně. USA odmítly o této záležitosti jednat osamoceně a Nixon nabídl otevřít diskuzi o Berlíně na čtyřstranném fóru. Návrh byl přijat, i

⁸² ASH, T.G.: In Europe's Name: Germany and the divided Continent. London 1994, s. 141 (dále jen ASH)

⁸³ ASH, s. 62

⁸⁴ LIVINGSTON, s. 298

⁸⁵ KISSINGER, H.: Roky v Bílém domě. Praha 2006, s. 757

⁸⁶ např.: Spojenecká vojenská vozidla byla 12.ledna 1971 na přístupu do Berlína den zadržována s odůvodněním, že razítko spojeneckého velitelství má být umístěno na zadní straně dokumentů a ne na přední. Po dni čekání a vyjednávání bylo oznámeno, že vozidla mohou pokračovat s již existující dokumentací. Germany and Berlin, Doc. 162

když ani jedna ze stran původně taková jednání neplánovala.⁸⁷ Již 10. července 1969 při projevu v Moskvě nabídl sovětský ministr zahraničí Gromyko západním mocnostem jednání o berlínské otázce a zároveň nabídl SRN oddělená jednání o zřeknutí se síly i hrozby silou. USA chtěly vyjít vstříc touze SRN odstranit třetí plochy s NDR a projevíly ochotu účastnit se rozhovorů.⁸⁸

Koncem roku 1969 probíhaly sondážní rozhovory mezi čtyřmi velmocemi, na kterých si obě strany snažily vyjasnit svá stanoviska. Jednání neprobíhala příliš nadějně, protože SSSR nejevil ochotu jakkoliv ustoupit ze svého dřívějšího postoje. Sověti zdůrazňovali, že détente a normalizace vztahů v Evropě není možná bez normalizace vztahů SRN a NDR na základech mezinárodního práva a bez uznání neporušitelnosti evropských hranic Spolkovou republikou. Dále SSSR požadoval, aby byl potvrzen status západního Berlína jako samostatné politické jednotky a požadavek omezení politické přítomnosti SRN ve městě stanovil jako podmínku k zahájení oficiálních rozhovorů.

SSSR měl v úmyslu snížit spolkovou přítomnost v západním Berlíně a naopak zde dosáhnout zvýšení vlastních pravomocí. Roli třech západních mocností chtěl v celém Berlíně pokud možno eliminovat a jeho západní část začlenit do NDR, do sovětské sféry vlivu. O to se pokoušel jak neúspěšnou berlínskou bloádou v letech 1948-1949, tak nátlakem a hrozbami v roce 1958. Jediným výsledkem však vždy bylo vyhrocení již tak napjaté situace mezi Východem a Západem a nebezpečí válečného konfliktu. SSSR tedy změnil taktiku a snažil se prosadit, aby byl západní Berlín ustanoven jako demilitarizované svobodné město. V dubnu 1959 bylo na zasedání ministrů Varšavského paktu a Číny potvrzeno zřeknutí se západního Berlína ze strany NDR v koncepci „svobodného města“. ⁸⁹ Západu a SRN však přišly úmysly SSSR zjevné a na tuto možnost odmítly přistoupit. Brandt nabídku komentoval slovy: *„Za dané situace by nebylo pro západní Berlín výhodné, aby měl status neutrálního města, odděleného tím od Spolkové republiky, bez níž by nemohl ekonomicky ani jinak existovat jako ostrov Západu.“*⁹⁰ I Kissinger ve svých pamětech konstatoval, že svoboda Berlína paradoxně závisela na zachování jeho statusu okupovaného města.⁹¹

Západ chtěl samozřejmě své pozice v Berlíně za každou cenu uchránit. Západní mocnosti měly na rozdíl od SSSR zájem diskutovat především o řešení praktických problémů. Chtěly

⁸⁷ KISSINGER, H.: Roky v Bílém domě. Praha 2006, s. 379

⁸⁸ Germany and Berlin, Doc. 21

⁸⁹ PLŠKOVÁ, J.: Východní politika Brandtovy vlád v letech 1969-1974, Praha 1999, s. 65

⁹⁰ VESELÝ, Z.: Willy Brandt: politik evropského uvolnění. Praha 1999, s. 11

⁹¹ KISSINGER, H.: Roky v Bílém domě. Praha 2006, s. 378

jednat o zajištění nerušené tranzitní dopravy do západního Berlína a fungování poštovních a telekomunikačních služeb. Daly si za úkol dosáhnout zlepšení situace ve městě ve třech oblastech. Zabezpečit volný styk mezi východním a západním Berlínem, volný pohyb mezi Berlínem a SRN a ukončit omezení, která bránila rozvoji obchodu západního Berlína a cestování jeho občanů do východní Evropy.⁹² USA byly přesvědčeny, že spolková vláda bude ochotná ke kompromisu ohledně své přítomnosti ve městě, pokud SSSR a NDR ukážou vůli k řešení problémů vzniklých z rozdělení města.⁹³ Proto zvolily jako nejdůležitější vyjednávací témata snížení přítomnosti SRN ve městě a svolání konference o evropské bezpečnosti, na jejímž konání měl SSSR velký zájem.⁹⁴ SSSR zdůrazňoval, že kontrola přístupových cest do Berlína vyjma spojenecké vojenské dopravy spadá do pravomocí NDR. Poté co by západní mocnosti přistoupily na sovětské podmínky, byla by NDR připravena vyjednávat se SRN o otázkách civilní tranzitní dopravy.⁹⁵ Počátkem roku 1970 hodnotila americká diplomacie průběh dosavadních rozhovorů skepticky. Nevěřila, že je možné se Sověty dosáhnout byť jen omezeného pokroku. Uvědomovala si, že i přes tyto nepříznivé vyhlídky jim nezbývá nic jiného, než zahájit rozhovory a SSSR upozornit, že zmírnění napětí v Berlíně může být konkrétním krokem, který zvýší vyhlídky na svolání evropské bezpečnostní konference.⁹⁶

Oficiální rozhovory čtyř mocností o Berlíně byly zahájeny 26. března 1970. Konaly se v bývalé budově Spojenecké kontrolní komise. SRN původně navrhovala, aby rozhovory mocností probíhaly v Moskvě. Jednání by tak probíhala na stejném místě spolu s bilaterálním jednáním mezi SRN a SSSR o zřeknutí se síly a společný postup Západu by mohl být lépe koordinován. Tento návrh však západní mocnosti zavrhly.⁹⁷

Během rozhovorů, které se konaly na jaře a v létě 1970, nebylo dosaženo žádného pokroku. Čtyři mocnosti k jednání přistupovaly s absolutně odlišnými představami, jaké výsledky by mohlo přinést. Nebyly ani schopné dohodnout se na předmětu jednání. Zatímco Západ požadoval, aby se smlouva vztahovala na celý Berlín a byla potvrzena čtyřmocenská odpovědnost za celé město, SSSR oponoval. Podle jejich názoru do pravomocí čtyř mocností již

⁹² Germany and Berlin, Doc. 73

⁹³ tamtéž

⁹⁴ tamtéž, Doc. 32

⁹⁵ WETTIG, s. 84

⁹⁶ Germany and Berlin, Doc. 58

⁹⁷ Germany and Berlin, Doc. 32

spadal pouze Berlín západní a pouze ten měl být předmětem rozhovorů.⁹⁸ Po Západu požadovali, aby uznal východní Berlín jako součást NDR a její hlavní město. NDR také zásadně popírala trvání odpovědnosti čtyř mocností na svém území. Odvolávala se na fakt, že s rozpadem Kontrolní komise spojenců zanikla i odpovědnost těchto mocností za Německo jako celek. Ulbricht popíral jakákoli práva čtyř mocností v Berlíně: „*J sme svrchovaný stát a hlavním městem našeho svrchovaného státu, naší NDR, je Berlín. To je to, co stojí v naší Ústavě a jak se věci mají.*“⁹⁹ Hned zpočátku tedy hrozilo, že jednání uvíznou na mrtvém bodě a spory ohledně statusu města se stanou důvodem neúspěchu snah o uvolnění.

Základním problémem, který brzdil pokrok v jednáních, bylo, že Západ nebyl schopný dosáhnout plné shody. Už od doby, kdy začaly sondážní rozhovory mezi čtyřmi mocnostmi, SRN naléhala na západní spojence, aby bylo co nejdříve dosaženo pokroku. Spolková vláda se obávala, že neustálé odkládání čtyřstranných rozhovorů by mohlo vzbudit podezření, že Západ není jednotný. To by velmi oslabilo jejich vyjednávací pozice.¹⁰⁰ USA tento názor sdílely a uvědomovaly si, že je nutné, aby se Západ dohodl na společném postupu a při jednáních vystupoval jednotně.¹⁰¹ Spojené státy musely vyjednávat na dvou frontách. Než přistoupily na jednání se Sověty, bylo nezbytné nejdříve vytvořit vlastní plán konzultacemi s Francií, Velkou Británií, ale samozřejmě i s vládou SRN, opozicí a berlínským Senátem.

Otázka spolkové přítomnosti ve městě a povaha vazeb mezi západním Berlínem a SRN působila rozepře i uvnitř západního tábora. SRN se snažila prosadit začlenění západního Berlína do SRN jako jedné ze spolkových zemí. To ale západní mocnosti nedovolily. Přesto však tiše tolerovaly začlenění města do právního, politického a hospodářského systému SRN. Berlín přejal její právní i ekonomický systém spolu s měnou.¹⁰² SRN požadovala, aby SSSR vyslovil souhlas se zachováním ekonomických, sociálních, kulturních, právních a finančních vazeb mezi SRN a Západním Berlínem. Navrhovala, že tři mocnosti by mohly na oplátku souhlasit, že budou respektovat situaci ve východním Berlíně a SRN sníží svou přítomnost ve městě na omezenou míru.¹⁰³ Západ souhlasil se zachováním těchto vazeb, ale zákaz zahrnutí západního Berlína do politických struktur SRN stále trval.

⁹⁸ tamtéž, Doc. 67

⁹⁹ WETTIG, s. 67

¹⁰⁰ Germany and Berlin, Doc. 64

¹⁰¹ Berliner Ausgabe. Bd.6, s. 61

¹⁰² WETTIG, s. 9

¹⁰³ Germany and Berlin, Doc. 65

USA zpočátku věřily, že SRN bude ochotná snížit svou přítomnost v západním Berlíně výměnou za ústupky SSSR v praktických otázkách. Bahr však ve zprávě pro Kissingera z 20. února 1970 jasně stanovil požadavky a naděje SRN, které vkládají do čtyřstranných rozhovorů o Berlíně. Spolková vláda očekávala od jednání kromě zajištění nerušeného civilního přístupu do západního Berlína také souhlas SSSR respektovat ekonomické a jiné vazby SRN a západního Berlína, přiznání práva na zastupování západního Berlína v zahraničí SRN a schválení užívání spolkových pasů i občany západního Berlína.¹⁰⁴ Bonn si nyní kladl podmínku, že pokud Moskva neuzná jejich vazby se západním Berlínem, tak SRN neomezí svou přítomnost ve městě. Tento požadavek SRN velmi komplikoval dosažení jakékoli shody se Sověty a také byl jedním z důvodů vznikajících sporů mezi západními spojenci. Dalším sporným bodem, který rozdělával Západ, byla snaha SRN propojit čtyřstranná jednání s Brandtovou východní politikou.

SRN úmyslně kladla vysoké požadavky. Byla přesvědčená, že SSSR si přeje dosáhnout dohody se Západem kvůli vlastním ekonomickým problémům a roztržce s Čínou. Bahr si byl jist, že snahou SSSR je vytvoření politického základu pro ekonomickou spolupráci se Západem. Mezera mezi Východem a Západem se spíše zvětšovala než zmenšovala a pokud chtěl SSSR zajistit ekonomický růst, potřeboval pomoc Západu. Dalšími motivy SSSR byly strach z Číny a z něho vyplývající potřeba dosažení klidu v Evropě a Brežněvova touha upevnit vlastní pozici a vtisknou zahraniční politice vlastní tvář. USA tento názor se SRN nesdílely, ale pokud chtěly zabránit sporům uvnitř vlastního tábora, musely požadavky SRN respektovat. Vystavovaly se však nebezpečí, že kvůli nadměrným požadavkům skončí jednání krachem a že z neúspěchu a tím pádem totálního krachu Brandtovy Osthpolitik budou obviněni oni.¹⁰⁵

Západní mocnosti se rozhodly pojmout čtyřstranné rozhovory jako test sovětských úmyslů. Dosažení shody v otázce Berlína by bylo důkazem sovětských dobrých záměrů a upřímné snahy dosáhnout pokroku i v jiných oblastech jako jsou rozhovory o omezení strategických zbraní (SALT), jednání se SRN a evropská bezpečnostní konference. Doufaly, že SSSR to pochopil a projeví snahu k dosažení dohody.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Germany and Berlin, Doc. 56

¹⁰⁵ Germany and Berlin, Doc. 101

¹⁰⁶ Germany and Berlin, Doc. 80

3.3. Vítězné mocnosti versus SRN a NDR

Přestože je problematika Studené války nejčastěji prezentována jako konflikt kapitalistického Západu s komunistickým Východem, je jasné, že skutečnost byla mnohem složitější a zdaleka ne vždy se názory uvnitř jednoho či druhého tábora shodovaly a konflikty probíhaly i mezi spojenci. Obě strany však věděly, že neshody je nutné omezit a pokud to nebude možné tak alespoň tuto skutečnost zatajit, protože oslabovala pozici celého bloku. S podobnými problémy se potýkaly obě strany i v průběhu Čtyřstranných rozhovorů o Berlíně. Velmocím šlo především o zajištění vlastních zájmů, zatímco SRN i NDR od jednání očekávaly prosazení svých specifických požadavků.

Jednání komplikovaly a zpožďovaly spory mezi SSSR a NDR. I když se navenek snažily vystupovat jednotně a nedat najevo žádné rozpory, vzrůstající napětí mezi Berlínem a Moskvou bylo patrné. V období mezi léty 1970-1971 je možné mluvit o krizi jejich vztahů.¹⁰⁷ Čtyřstranná jednání byla problematická a protahovala se, protože často docházelo ke zvrátům a změnám stanovisek. Na podzim 1970 ukázal SSSR smířlivější postoj ohledně spolkové přítomnosti ve městě a byl ochoten jednat o otázkách dopravy mezi SRN a západním Berlínem. Ulbricht obvinil sovětské vedení, že je ochotné obětovat životně důležitá práva NDR a že jejich politika potvrzuje čínské nařčení ze zrady vůči NDR.¹⁰⁸ 29. října NDR kontaktovala SRN s nabídkou zahájit jednání o dopravní smlouvě. NDR chtěla začít rozhovory dříve, než čtyři mocnosti dosáhnout shody a formulují základní principy, podle kterých se budou muset SRN a NDR při vzájemných jednáních o doplňujících otázkách řídit.¹⁰⁹ Takové jednání však bylo protichůdné tezi Západu, že otázky dopravy spadají pod pravomoci čtyř mocností a tudíž o nich nemůžou německé státy samostatně jednat bez předchozí úmluvy mezi nimi, a proto SRN nemohla na tuto nabídku přistoupit.

NDR komplikovala uzavření dohody mezi mocnostmi i dalšími kroky. Svoji kontrolu nad přístupovými cestami do města demonstrovala svévolným zpožďováním či úplným zastavením dopravy. Od 21. do 23. prosince 1970 se v Berlíně konala konference SPD a NDR na protest zpomalovala po celou dobu mítinku civilní dopravu do města. USA upozorňovaly SSSR, že jestli

¹⁰⁷ WETTIG, s. 1

¹⁰⁸ tamtéž, s. 88

¹⁰⁹ tamtéž, s. 85

jím jde opravdu o uvolnění, takovéto jednání musí přestat.¹¹⁰ NDR svým jednáním ohrožovala důvěryhodnost SSSR. Zatímco ostatní státy východního bloku se vyslovily pro normalizaci vztahů se SRN, SED se nehodlala vzdát svého tvrdého postoje a krach jednání by jenom přivítala. NDR nestála o sbližování se SRN a vytýkala ostatním komunistickým státům, že se snaží o navázání vztahů s Bonnem bez toho, aby trvaly na mezinárodněprávním uznání NDR.¹¹¹ Ale vzhledem k neuspokojivé hospodářské situaci a problémům uvnitř komunistického tábora potřeboval SSSR dosáhnout uvolnění v Evropě a soustředit se na konflikt s Čínou a na upevnění socialistického bloku. Z těchto důvodů byly pro SSSR požadavky NDR až druhořadé a Moskva nechtěla připustit, aby se staly překážkou dosažení détente. Moskva si však nemohla dovolit znepřátelit si NDR. Potřebovala udržet jednotu svého tábora a zajistit si spolupráci při rozhovorech. NDR také byla nejdůležitějším hospodářským partnerem SSSR a těžila ze své relativně dobré ekonomické situace. SSSR z NDR získával moderní technologie a nedostatkové kvalitní zboží. NDR měla pro SSSR také strategicky významnou polohu a byla jak hospodářskou tak i vojenskou oporou Moskvy. Pro SSSR tedy bylo nezbytné krizi vztahů s NDR co nejdříve vyřešit a přitom neustoupit ze svého stanoviska.

Spory mezi SSSR a NDR vyústily 3. března 1971 v odvolání Waltra Ulbrichta z postu generálního tajemníka strany. Walter Ulbricht stál v čele východoněmecké politiky od roku 1949. Bezproblémový přesun politické moci na nejvyšším postu potvrdil stabilitu režimu, která významně narůstala od postavení berlínské zdi.¹¹² Impuls k výměně Ulbrichta vyšel z Moskvy. Od nového 1. tajemníka, kterým byl jmenován Erich Honecker, Moskva očekávala, že se podřídí jejímu vlivu a bude vystupovat pružněji a NDR již nebude dále blokovat dosažení dohody mezi mocnostmi. SSSR opět prosadil svůj vliv a NDR se musela podřídít jeho snaze o dosažení détente se Západem.¹¹³ Ale i Honecker byl nespokojený s ústupky, které byl SSSR ochotný Západu poskytnout.

Bezproblémový nebyl ani vztah západních mocností s vládou SRN. I přes opakované Brandtovo ujištění, že SRN rozhodně odmítá politiku, která by zmenšovala soudržnost s NATO

¹¹⁰ Germany and Berlin, Doc. 148

¹¹¹ Germany and Berlin, Doc. 139

¹¹² LIVINGSTON, s. 298

¹¹³ ASH, s. 77

nebo omezovala nepostradatelný podíl USA při zabezpečení míru v Evropě¹¹⁴, se Spojené státy obávaly, jestli ústupky SRN nejsou nadměrné. Spolková vláda by svým jednáním mohla ohrozit vazby se Západem a oslabit jeho pozice. Uzavření dohody přímo mezi Bonnem a Moskvou vyloučilo USA z řešení jednoho velkého evropského problému a utvářelo precedens i pro ostatní státy. USA se obávaly, že ztratí svůj vliv na evropské události, dojde k oslabení spojeneckých vztahů v NATO a SSSR získá rozhodující slovo v německé a evropské politice.¹¹⁵ Brandt si ale uvědomoval, že bez rovnováhy sil zaručené přítomností a aktivní účastí USA v Evropě by dosažení pevného a trvalého uvolnění vztahů se sovětským blokem nebylo možné a rozhodně nehodlal dopustit, aby byly vazby SRN na Západ oslabeny. Ale i ostatní západoevropské státy byly Brandtovým jednáním zneklidněny. Tato nedůvěra byla způsobena neschopností Bonnu vysvětlit čeho se snaží dosáhnout a jak daleko je ochotný zajít. USA vadilo, že přestože ani v minulosti s nimi spolková vláda nekonzultovala všechny kroky, alespoň je vždy v předstihu informovala o svých záměrech. Nyní se však dozvídali o postupu SRN při jednáních se SSSR až se zpožděním.¹¹⁶

Spojené státy chtěly získat vliv na Brandtovu politiku a Kissinger se rozhodl pro taktiku záměrného zdržování jednání o Berlíně.¹¹⁷ Byl si dobře vědom, že dokud nebudou čtyři mocnosti schopny dosáhnout shody, bude Brandt ve velmi nejisté pozici a USA se naskytne prostor ovlivňování a zpomalování jeho kroků. Pokud by totiž jednání čtyř mocností zkrachovala, znamenalo by to současně i totální krach Brandtovy východní politiky, jelikož na výsledku jednání byla závislá i ratifikace smluv s Moskvou a Varšavou. Kissinger hodnotil Brandtovu politiku jako nerealistickou. Brandtův záměr posilovat vazby SRN k NATO a zároveň udržovat přátelství se SSSR shledával za nemožný. Zato vazby SRN na Evropské společenství Sovětům nevadily, jelikož v nich SSSR podle Kissingera mohl vidět možnost oslabení NATO.¹¹⁸ Richard Nixon i Kissinger se stavěli skepticky ke snaze o dosažení uvolnění v Evropě, ale pod tlakem veřejného mínění byli donuceni tyto tendence respektovat a politiku détente přijmout. Chtěli však tento proces mít zcela pod kontrolou a stanovit jasná kritéria k určování jeho kurzu.

¹¹⁴ např.: BRANDT, W.: German Policy toward the East. In: Foreign Affairs, April 1968, s. 477, 479 nebo BRANDT, W.: Germany's „Westpolitik“. In: Foreign Affairs, April 1972, s. 418

¹¹⁵ Kissinger, H.: Roky v Bílém domě. Praha 2006, s. 490

¹¹⁶ Germany and Berlin, Doc. 43

¹¹⁷ Kissinger: „Zatímco jsem jednání o Berlíně zpomaloval, abych urychlil jednání o SALT, zpomaloval Gromyko jednání o SALT, aby urychlil rozhovory o Berlíně.“ BENDER, P.: Episode oder Epoche?: zur Geschichte des geteilten Deutschland. München 1996, s. 101

¹¹⁸ Germany and Berlin, s. 319

Podezírali SSSR, že jeho jednání je motivováno především snahou rozdělit západní alianci selektivní politikou détente, kterou povedou jen s určitými jejími členy.¹¹⁹

3.4. Čtyřstranná dohoda

3.4.1. Uzavření smlouvy

V průběhu roku 1970 vznášeli Sověti na jednáních stále nadměrné požadavky. Trvali na snížení spolkové přítomnosti v Berlíně a vyloučili návrh Západu na reprezentaci západního Berlína SRN na mezinárodní úrovni. SRN byla ochotná omezit svoji přítomnost ve městě pouze pokud SSSR uzná vazby, které se mezi SRN a západním Berlínem vyvinuly. Bonn zastával názor, že stejně jako vývoj potvrdil existenci NDR, tak je také nutné uznat, že se vytvořily speciální vztahy mezi západním Berlínem a SRN a že obě tyto skutečnosti jsou neoddiskutovatelnou realitou.¹²⁰ Žádný reálný posun v jednáních nenastal, dokud nebyla podepsána smlouva s Moskvou. Dobrému ovzduší však neprospělo, když vláda SRN spojila ratifikaci moskevské smlouvy s úspěchem jednání o Berlíně. Spolková vláda se po celou dobu snažila své smlouvy s Východem propojit se čtyřstrannými rozhovory. Za uznání evropských hranic očekávala od SSSR ústupek v otázce přístupu do Berlína. SRN s rozhovory o Berlíně spojila i jednání s Polskem a NDR. Prohlásila, že neukončí žádná bilaterální jednání dokud nebude dosaženo uspokojivého urovnání v Berlíně.¹²¹ Uspokojivé bude pouze tehdy, pokud budou zachovány existující vazby mezi SRN a západním Berlínem. SSSR ihned na německý postup zareagoval a prohlásil, že berlínská dohoda nebude platná dokud nebude smlouva mezi nimi a SRN schválena parlamentem.¹²² Spojeným státům se však toto propojení nelíbilo. Tři západní mocnosti se tak dostaly pod velký tlak a hrozilo, že budou nuceny dosáhnout dohody se Sověty i za cenu nadměrných ústupků. Rozdíly v názorech mezi západními spojenci byly čím dál víc zřetelnější a USA se obávaly, že tento tlak by je mohl ještě více prohloubit.¹²³

Jednání procházela mnoha zvraty, avšak bez viditelného výsledku. Brandt se snažil rozhovory urychlit, proto navrhl, aby byly vedeny formou konference, tedy aby probíhala

¹¹⁹ Kissinger, H.: Roky v Bílém domě. Praha 2006, s. 376

¹²⁰ SCHMIDT, H.: Germany in the Era of Negotiation, In: Foreign Affairs, October 1970, s. 48

¹²¹ Germany and Berlin, Doc. 83

¹²² BRANDT, W.: My Life in Politics, London 1992, s. 388

¹²³ Germany and Berlin, Doc. 93

neustálá jednání mezi čtyřmi mocnostmi.¹²⁴ Jelikož mocnosti nebyly schopné sjednotit svá stanoviska ohledně právního statusu Berlína a vztahu západní části města se SRN, shodly se na tom, že tyto otázky ponechají stranou a budou se snažit najít body, na kterých jsou schopni se shodnout. Počátkem roku 1971 se zdálo, že SSSR slevil ze svých požadavků a je ochotný zaručit, že tranzitní doprava do města bude probíhat bez překážek. Na oplátku byly USA ochotny jednat o snížení politických aktivit SRN v západním Berlíně.¹²⁵ V březnu 1971 byl v čele NDR vystřídán Ulbricht Honeckerem a zároveň došlo k zásadnímu pokroku v jednáních. SSSR přestal podmiňovat zlepšení tranzitní dopravy přerušením vazeb SRN na západní sektory Berlína.

V srpnu se začalo s nepřetržitými jednáními a po více než 30 oficiálních jednacích kolech mezi velvyslanci vítězných mocností a nespočetných neoficiálních schůzkách a poradách se spolkovou vládou byla Čtyřstranná smlouva 3. září 1971 podepsána.¹²⁶

3.4.2. Obsah Čtyřstranné dohody

Smlouva se skládá z několika částí, příloh a závěrečného protokolu. První část obsahuje všeobecná ustanovení, kde se čtyři mocnosti zavazují, že budou přispívat k odstranění napětí, řídit se zásadami Charty OSN, respektovat svá práva a odpovědnosti, které zůstávají nezměněny a shodují se, že situace nemůže být jednostranně měněna. Část druhá zahrnuje ustanovení týkající se západních sektorů Berlína ve formě prohlášení SSSR adresovaných vládám Francie, Velké Británie a USA a opačným směrem. SSSR prohlašuje, že nebude klást překážky tranzitní dopravě civilních osob a tato doprava bude probíhat nejjednodušším a nejrychlejším způsobem a že komunikace mezi západními sektory Berlína a jeho okolím budou zlepšeny a jeho obyvatelé budou moci cestovat do těchto oblastí. Problémy malých enkláv mohou být řešeny výměnou území, která bude dohodnuta mezi příslušnými německými úřady, které také budou mít na starost dohodnout konkrétní úpravu civilní dopravy. Vlády západních mocností prohlašují, že vazby mezi západními sektory Berlína a SRN budou zachovány a rozvíjeny, přičemž však tyto

¹²⁴ Germany and Berlin, s. 458

¹²⁵ tamtéž, s. 495

¹²⁶ Berliner Ausgabe. Bd.6, s. 61

sektory nejsou součástí SRN a nebudou Bonnem spravovány. Závěrečná ustanovení tvoří třetí část.¹²⁷

Dále následují přílohy, které v podstatě opakují ustanovení z druhé části dohody a tato ustanovení jsou konkretizována. SSSR zde stanovuje podmínky pro veřejnou i individuální přepravu osob a civilního zboží a také specifikuje kontrolní řízení a formu poplatků za používání cest. Konkrétní pravidla mají být dohodnuta mezi příslušnými německými úřady. Příloha druhá je sdělením západních mocností, které se týká vazeb mezi západním Berlínem a SRN. Formulace je zde rozšířena o závazek, že žádné státní orgány SRN v západních sektorech Berlína nebudou vykonávat ústavní ani úřední činnost a že vláda SRN bude zastoupena ve městě u úřadů tří vlád a Senátu. Ve třetí příloze se SSSR vrací k závazku zlepšit komunikaci mezi západními sektory Berlína a jeho okolím a slibuje otevření dalších přechodů pro obyvatele západního Berlína a rozšíření telefonních, telegrafních, dopravních a jiných spojení města. Detaily mají být opět stanoveny příslušnými německými úřady. Poslední čtvrtá příloha se skládá ze dvou částí. V první části západní vlády prohlašují, že si ponechávají práva a odpovědnosti týkající se zastupování zájmů západních sektorů Berlína v zahraničí a zároveň souhlasí s tím, aby SRN vykonávala konzulární ochranu obyvatel těchto sektorů, mezinárodní dohody a úmluvy SRN byly rozšiřovány na západní sektory města, spolková vláda zastupovala zájmy sektorů v mezinárodních organizacích a na mezinárodních konferencích a zasedání mezinárodních organizací, mezinárodní konference a výstavy se mohly konat v západních sektorech Berlína. Také tři vlády vyslovily souhlas se zřízením generálního konzulátu SSSR ve městě. Ve druhé části čtvrté přílohy SSSR sděluje třem západním vládám, že jejich předchozí prohlášení bere na vědomí a nebude proti nim mít námitky.¹²⁸

Závěrečný protokol byl podepsán 3. června 1972 po uzavření německo-německých prováděcích dohod, které se smlouvou tvoří jeden celek a vstupují v platnost současně, a poté co německý parlament ratifikoval smlouvy se SSSR a PLR.

¹²⁷ MAHNKE, H.H.: Dokumente zur Berlin-Frage: 1967-1986. München 1987, s. 190-197

¹²⁸ tamtéž, s. 198-211

3.4.3. Německo-německé prováděcí úmluvy

Dohoda čtyř mocností měla sloužit jako základ pro další jednání představitelů německých států a západního Berlína o podrobnostech a přesných podmínkách závazků ze smlouvy vyplývajících.

27. listopadu 1970 začala jednání mezi SRN a NDR, jejichž cílem mělo být stanovení dodatečných ujednání ke Čtyřstranné dohodě. Západoněmeckou stranu zastupoval Egon Bahr a východoněmeckou státní tajemník Michael Kohl a jejich cílem bylo dohodnout podmínky tranzitní dopravy civilních osob a nákladů mezi SRN a západním Berlínem.¹²⁹ Bahr průběh jednání zhodnotil slovy: „*Bylo mnohem jednodušší jednat s Gromykem než s našimi východoněmeckými krajany. Byli naprosto neústupní, chladní a nepřátelští.*“¹³⁰ NDR s jednáním nespěchala, neměla zájem na rychlém dokončení a spíš se ho snažila narušovat. NDR by jenom přivítala, kdyby jednání úplně zkrachovala. Východoněmecké vedení nemělo zájem na tom, aby byly udržovány vazby mezi SRN a západním Berlínem či dokonce ještě rozvíjeny. Tento sovětský ústupek považovali za zradu vůči svým zájmům. Smířlivější postoj NDR zaujala opět až po nečekané návštěvě Brežněva v Berlíně 30. října 1971, kdy dal Brežněv vedení SED jasně najevo, že by mělo přehodnotit svá stanoviska.¹³¹ Nyní bylo možné dosáhnout nějakých výsledků. Smlouva mezi SRN a NDR o tranzitní přepravě civilních osob a zboží mezi SRN a západním Berlínem byla podepsána 17. prosince 1972.

Dohoda upravovala podmínky tranzitní přepravy po silnicích, železnici a vodních cestách. Měla probíhat bez překážek a nejjednodušším a nejrychlejším způsobem. Dále byly stanoveny detaily pro přepravu zboží, byly dohodnuty potřebné dokumenty a kontrolní řízení, které se mělo omezit pouze na přezkoumání dokladů a celních uzávěrů. Cestující přepravující se individuálně a jejich osobní zavazadla neměla podléhat prohlídce, pokud u nich nebylo podezření na zneužití tranzitních cest, kontrola se měla omezit pouze na zjištění totožnosti. K přepravě bylo také možné využít průjezdních autobusů a vlaků. Zde se kontrola omezovala pouze na identifikaci osob. Tyto cesty měly probíhat bez zastávek, u dlouhých tranzitních tras byla stanovena oddechová místa. Bylo zakázáno opustit autobus nebo vlak bez povolení příslušných orgánů, nebo pokud to nevyžadovala mimořádná situace jako byly nehody, poruchy

¹²⁹ Berliner Ausgabe. Bd.6, Ein Volk der guten Nachbarn. Außen- und Deutschlandpolitik, Bonn 2005, s. 62

¹³⁰ TUSA, s. 359

¹³¹ WETTIG, s. 112

a jiné. Lodní doprava podléhala totožným předpisům. Značná část smlouvy se týkala zneužití tranzitních cest a důsledků z toho vyplývajících. K zneužití cest dochází pokud cestující rozšiřuje nebo přijímá materiály, přijímá osoby, opouští určené tranzitní cesty nebo porušuje předpisy o silniční dopravě. Při podezření z takové činnosti mohou být cestující podrobeni prohlídce příslušnými orgány NDR. Při potvrzení podezření mohou být cestující i zatčeni. Dávky, poplatky a jiné náklady spojené s dopravou po tranzitních cestách budou placeny SRN formou roční paušální částky. Ta zahrnuje poplatky za použití cest, dodávku na vyrovnání daní a vízové poplatky. Také byla sestavena komise, která měla řešit obtíže vyplývající z rozdílné interpretace dohody.¹³²

Podrobnosti o zlepšení cestovního styku a návštěv mezi západním Berlínem a NDR a řešení otázky enkláv byly dojednány mezi vládou NDR a západoberlínským Senátem. Vláda NDR požadovala oddělená jednání s vládou SRN a západoberlínským Senátem, aby tím bylo jasně demonstrováno, že vláda SRN nemá v západním sektoru Berlína žádnou politickou moc a tedy není oprávněna jeho jménem jednat.

Smlouva mezi Senátem a vládou NDR o ulehčení a zlepšení cestovního styku a návštěv byla podepsána 20. prosince 1971. Obyvatelům západního Berlína byly povoleny návštěvy do oblastí hraničící se západním Berlínem i do ostatních oblastí NDR v celkovém trvání 30 dní. Ke vstupu byl potřeba platný osobní průkaz a výjezdní povolení NDR. Z naléhavých rodinných a humanitárních důvodů mohl být povolen vstup, i když již byla vyčerpána návštěvní doba 30 dní.¹³³ Počet přechodů v Berlíně pro obyvatele západní části města byl zvýšen na 9.¹³⁴

Další smlouva mezi NDR a Senátem se týkala výměny území, která řešila problematiku malých enkláv. Byla podepsána rovněž 20. prosince 1971. V dohodě byla stanovena území, která si vzájemně NDR a západní Berlín vymění a vyřešeny právní důsledky z výměny vyplývající.¹³⁵

¹³² text smlouvy: MAHNKE, H.H.: Dokumente zur Berlin-Frage: 1967-1986. München 1987, s. 221-233

¹³³ tamtéž, s. 247-250

¹³⁴ pro železnic a S-Bahn: Friedrichstrasse; pro chodce: Bornholmer Strasse, Chausseestrasse, Invalidenstrasse, Oberbaumbrücke, Sonnenallee, Drewitz, Staaken, Rudower Chaussee; pro motorová vozidla: Bornholmer Strasse, Chausseestrasse, Invalidenstrasse, Sonnenallee, Drewitz, Staaken, Rudower Chaussee; Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě (1964-1972). Praha 1973, s. 496

¹³⁵ MAHNKE, H.H.: Dokumente zur Berlin-Frage: 1967-1986. München 1987, s. 258-260

3.4.4. Význam Čtyřstranné smlouvy

Západ pojal čtyřstranná jednání jako test sovětské ochoty k uvolnění. Uzavření dohody symbolizovalo zájem SSSR na détente a ochotu k navázání skutečného dialogu. Z uzavření smlouvy neprofitovalo pouze Německo, ale mělo význam i pro Evropu a pro celý konflikt mezi Východem a Západem. Západní mocnosti z jednání vyvodily důsledek, že pokud byl SSSR ochotný dohodnout se teď, bude to možné i při dalších příležitostech.¹³⁶ Paradoxem je, že právě otázka Berlína, která byla jedním z nejpalčivějších problémů ve vztazích Východ-Západ, se stala objektem první obsáhlejší smlouvy mezi znepřátelenými stranami, které bylo dosaženo důsledkem nově nastolené Ostpolitik a détente.¹³⁷

Brandt zhodnotil smlouvu ve svém projevu 3. září 1971. Hlavní význam dohody viděl v tom, že v budoucnu již neměl být Berlín zdrojem žádné další krize. Dále upozornil na fakt, že v zájmu mocností bylo odbourání napětí, ale nyní je nutné dosáhnout výsledků i v jiných oblastech, které prospějí spolupráci a míru. Z jeho pohledu vláda nyní dosáhla více, než původně kdokoli předpokládal. Nikdo v této etapě nemohl čekat, že by Zed' mohla jednou provždy zmizet.¹³⁸

SRN smlouvou dosáhla splnění svých požadavků. SSSR uznal vazby mezi západním Berlínem a SRN, byly zajištěny volné přístupové cesty do města a dohled nad nimi zůstal v pravomoci čtyř mocností. Zůstala zachována odpovědnost západních mocností za město a spolkové vládě bylo povoleno reprezentovat západní Berlín v zahraničí. Městu již nehrozilo, že zůstane izolováno uvnitř NDR. I přesto jeho obyvatelé po dlouholetých zkušenostech zůstávali vůči východním slibům nedůvěřiví.¹³⁹ Po složitých jednáních nakonec SSSR povolil i užívání pasů SRN obyvatelům západního Berlína, ale pasy musely být označeny razítkem „vystaveno ve shodě se Čtyřstrannou dohodou“.¹⁴⁰ Tomuto usnesení se však NDR bránila a pasy SRN občanům západního Berlína odmítala uznat. Základem pro vydání víz do NDR zůstávaly západoberlínské

¹³⁶ BENDER, P.: Die Ostpolitik Willy Brandt's oder die Kunst des Selbstverständlichen, Reinbek bei Hamburg 1972, s. 107

¹³⁷ HUNTER, R.E.: Berlin forty years on. In: Foreign Affairs, Summer 1989, s. 41

¹³⁸ Bundeskanzler Brandt: Reden und Interviews (II). Hamburg 1973, s. 21

¹³⁹ BENDER, P.: Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen : vom Mauerbau bis zur Vereinigung. München 1995, s. 258

¹⁴⁰ BRANDT, W.: My Life in Politics, London 1992, s. 391

osobní průkazy a nikoli pasy SRN, i když byly opatřeny razítkem.¹⁴¹ Přestože se NDR cítila dotčena ústupky, na které SSSR přistoupil, i ona smlouvou mnohé získala. Byl učiněn první krok k jejímu mezinárodněprávnímu uznání ze strany Západu a NDR je v dohodě poprvé výslovně uvedena pod formálním názvem.

Čtyřstranná dohoda zdaleka nevyřešila všechny problémy týkající se Berlína. Sporné otázky ohledně statusu a právních úprav, kde nebyla možná domluva byly odsunuty na neurčito. V dalších případech byly zvoleny nejednoznačné formulace, které si obě strany mohly vykládat po svém. Například není jasné, zda se smlouva vztahuje na celý Berlín nebo pouze na jeho západní sektory. Tím byl zakryt fakt, že mocnosti nebyly schopny se na této otázce shodnout. Oproti východním smlouvám Čtyřstranná dohoda a s ní spojené německo-německé prováděcí smlouvy pouze nepopisují a nepotvrzují, ale také mění a upravují.¹⁴²

Zlepšení v dopravě do západního Berlína a možnosti návštěv východního Berlína a zbytku NDR obyvatelé SRN brzy pocítili. Stav se pro ně vrátil prakticky do situace před srpnem 1961 a možnosti návštěv byly větší, než se podařilo dosáhnout dohodami o propustkách. Po uzavření dohody o Berlíně se situace stabilizovala a znovu bylo možné cestovat mezi zónami. Povolení ke vstupu do NDR mohly získat pouze osoby, které neporušily zákony platné v NDR. To tedy znamenalo, že osobám, které nezákonně tuto republiku opustili byl přístup zamítnut nebo mohli být vyhoštěni.¹⁴³

Výsledky se projeví i v užívání tranzitních cest mezi západním Berlínem a SRN, na kterých již nebyli cestující obtěžováni kontrolami a prohlídkami a odpadlo placení poplatků. Zatímco v roce 1970 pozemní spojení využilo 3,5 milionu obyvatel, do roku 1975 se jejich počet zdvojnásobil.¹⁴⁴ Avšak většina cest mířila do NDR. Vycestovat do SRN bylo stále dovoleno pouze osobám v důchodovém věku, ale i počet těchto návštěv se významně zvýšil. NDR povolila od roku 1972 ročně téměř 40 tisícům obyvatel NDR navštívit západní část z důvodů naléhavých rodinných záležitostí a počet těchto cest se v polovině 80. let ještě zvýšil.¹⁴⁵ Kontakty mezi obyvateli obou států byly znovu navázány a množily se. Opět bylo obnoveno telefonní spojení, a

¹⁴¹ AMZV, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr. 1, Porada náměstků MZV států Varšavské smlouvy a MoLR v Berlíně 30.-31. října 1973

¹⁴² BENDER, P.: Die Ostpolitik Willy Brandt's oder die Kunst des Selbstverständlichen, Reinbek bei Hamburg 1972, s. 106

¹⁴³ Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě (1964-1972). Praha 1973, s. 496

¹⁴⁴ BRANDT, W.: My Life in Politics, London 1992, s. 392

¹⁴⁵ BENDER, P.: Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen : vom Mauerbau bis zur Vereinigung. München 1995, s. 195

přestože probíhalo dosti komplikovaně, počet hovorů mezi dvěma státy narůstal. Zjednodušilo se i doručování dárkových balíčků.

Ale v otázce zastupování západního Berlína v zahraničí SRN a jejich spoluúčast na mezinárodních aktivitách byly dále zdrojem sporů s Východem, který si články smlouvy vykládal pro sebe výhodnějším způsobem.¹⁴⁶ Státy Varšavské smlouvy se držely základní teze, že západní Berlín není součástí SRN a nyní ani v budoucnu jí nebude spravován, jednání SRN se nesmí dotýkat záležitostí bezpečnosti ani statusu západního Berlína. Není myslitelné, aby SRN zastupovala západní Berlín v mezinárodních stycích všude a ve všech otázkách a stejně tak aby automaticky rozšiřovala všechny mezinárodní smlouvy na západní část města. To je možné pouze ve specifických oblastech a v souladu se Čtyřstrannou dohodou.¹⁴⁷ Cílem států Varšavské smlouvy zůstávalo omezení veškerých spojení mezi městem a SRN na minimální možnou míru.

Byly zhotoveny dva německé překlady Čtyřstranné smlouvy. Bahr zjistil, že východoněmecký překlad a interpretace smlouvy se podstatně liší. Požadoval, aby byl vyhotoven jednotný závazný německý překlad, z kterého se mělo vycházet při následujících německo-německých jednáních.¹⁴⁸ Ale i přes příslib NDR řídit se jednotným textem, překlad smlouvy, který NDR zveřejnila, se od západní verze lišil. V textech smluv bylo nalezeno 19 odchylek.¹⁴⁹ Na většině z nich byly obě strany schopné se shodnout, až na jednu a to podstatnou. Jednalo se o uznání vazeb mezi západním Berlínem a SRN a o překlad anglického slova „ties“. Západ prosazoval jeho překlad do němčiny jako „Bindungen“, což znamená „vazby“, ale Východ požadoval překlad „Verbindungen“, což znamená „spojení“, pouze ve smyslu komunikačních možností.¹⁵⁰ Německé státy nakonec pro účel vzájemných jednání dospěly ke kompromisní formulaci a jako platný a závazný uznaly pouze text čtyř mocností, oficiální německý text neexistuje.¹⁵¹

Za významný přínos Čtyřstranné dohody lze považovat také skutečnost, že její uzavření a tedy dosažení dohody mezi Východem a Západem umožnilo konání Helsinské konference. O uspořádání takové konference usiloval SSSR již od 50. let. Šlo však pouze o propagandistický

¹⁴⁶ BRANDT, W.: *My Life in Politics*, London 1992, s. 390

¹⁴⁷ AMZV, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr. 1, Porada náměstků MZV států Varšavské smlouvy a MoLR v Berlíně 30.-31. října 1973

¹⁴⁸ WETTIG, s. 108

¹⁴⁹ BRANDT, W.: *Errinerungen*. Frankfurt am Main 1989, s. 231

¹⁵⁰ tamtéž, s. 231

¹⁵¹ AMZV, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr. 1, Cirkulární telegram: k jednání NDR – NSR a NDR - ZB

krok, jak zabránit integraci SRN do západních hospodářských, politických a vojenských struktur a jak zbavit USA vlivu na evropském kontinentu. SSSR si od konference sliboval potvrzení vlastní hegemonie nad střední a východní Evropou, získání ekonomických výhod od kapitalistických zemí a také doufal, že se mu podaří narušit jednotu Západu. Moskva očekávala, že se jí pomocí konference podaří prosadit své zájmy, ale výsledky konference se nakonec obrátily v její neprospěch.

Podepsáním Helsinského závěrečného aktu se státy zavazovaly například zdržet se hrozby silou a použití síly, respektovat neporušitelnost hranic a územní celistvost, řešit spory mírovými prostředky ale také respektovat lidská práva a základní svobody včetně podpory a rozvoje uplatňování občanských, politických, hospodářských, sociálních, kulturních a jiných svobod. Zaručily se také spolupracovat v humanitárních a jiných oblastech. To zahrnovalo podporovat kontakty mezi lidmi, spojování rodin, sňatky mezi občany různých států, cestování z osobních a profesních důvodů a rozvoj turismu a spolupráci v mnoha dalších oblastech mezi státy.¹⁵² Ustanovení Závěrečného aktu, která signatáři smlouvy slíbili dodržovat, se stala nástrojem nátlaku na liberalizaci evropských komunistických režimů. Iniciovala také aktivity občanské společnosti v komunistických zemích, která se snažila prosadit realizaci závazků a dodržování lidských práv.

Kladnému hodnocení Čtyřstranné smlouvy přispívá i skutečnost, že i přes opakovaně se vyostřující vztahy mezi Východem a Západem v pozdějších letech, zůstávala situace v Berlíně relativně klidná i přes to, že SSSR i NDR vykládaly smlouvu po svém a nedodržovaly závazky v ní přijaté.¹⁵³

¹⁵² Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, Helsinky 1975, Praha 1983

¹⁵³ HUNTER, R.E.: Berlin forty years on. In: Foreign Affairs, Summer 1989, s. 42

4. NORMALIZACE VZTAHŮ SRN A NDR

4.1. Dopravní smlouva a Smlouva o základech vztahů mezi SRN a NDR

Díky uzavření smlouvy s Moskvou a úspěšnému zakončení jednání čtyř velmocí, které umožnilo úpravu a uklidnění situace v a okolo Berlína, se otevřel prostor pro samostatná jednání mezi dvěma německými státy. Za Čtyřstrannou dohodou, jejíž součástí byly i německo-německé prováděcí úmluvy, následovala 26. května 1972 již ve vlastní režii uzavřená dopravní smlouva, která byla zároveň první smlouvou uzavřenou mezi těmito státy. Doplněovala tranzitní dohodu, která upravovala pouze podmínky pro dopravu mezi východním a západním Berlínem a mezi městem a SRN. Předmětem smlouvy byla doprava osob a nákladů po silnicích, železnicích a vodních cestách mezi oběma státy a jejím smyslem bylo povolovat, ulehčovat a co nejúčelněji utvářet tuto dopravu.¹⁵⁴ S dohodou mohly být spokojené obě strany. Bonn zajistil ulehčení cestování pro své obyvatele do NDR a umožnil zlepšení styků mezi příbuznými a známými. NDR dosáhla toho, že s ní SRN poprvé oficiálně jednala jako s rovnocenným partnerem.

Stěžejním cílem SRN byl podpis Smlouvy o základech vztahů s NDR 21. prosince 1972. SRN ve smlouvě uznala existenci NDR, garantovala hranice mezi oběma státy, zavázala se respektovat svrchovanou moc NDR na vlastním státním území a nezávislost a samostatnost ve vnitřních i zahraničních záležitostech a zřekla se nároku na výlučné zastupování německého národa v zahraničí. SRN naopak získala souhlas NDR zabývat se úpravou praktických a humanitárních otázek a rozvíjet vzájemnou spolupráci v oblastech hospodářství, vědy, techniky, dopravy, právních styků, pošt a spojů, zdravotnictví, kultury, sportu, ochrany životního prostředí a dalších. Také SRN dojednala úlevy v cestovním styku a otevření dalších silničních přechodů. Bahrovým úspěchem bylo umožnění „malého pohraničního styku“ pro obyvatele SRN.¹⁵⁵ Ze závazku řídit se principy Charty OSN si každá strana vybrala pro sebe to důležité. SRN záleželo na dodržování lidských práv, naopak NDR usilovala o uznání rovnosti a samostatnosti ze strany Západu.¹⁵⁶

¹⁵⁴ text smlouvy in: MÜNCH, I. von: Dokumente des Geteilten Deutschland. Bd.2, Seit 1968. Stuttgart 1974, s. 247-256

¹⁵⁵ Obyvatelům 56 pohraničních okresů SRN může být v rámci 30 dnů ročně na jednu žádost povoleno až 9 vstupů k jednodennímu pobytu v 54 přilehlých okresech NDR, jestliže se tyto cesty uskuteční během tří měsíců. AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr. 1, Smlouva o základech vztahů mezi NDR a NSR

¹⁵⁶ text smlouvy in: MÜNCH, I. von: Dokumente des geteilten Deutschland, Bd.II, seit 1968. Stuttgart 1974, s. 301-303

Poprvé od podpisu Čtyřstranné dohody uzavírala SRN smlouvu se socialistickým státem a chtěla zde uplatnit ustanovení o možnosti zastupování zájmů západního Berlína v zahraničí a možnost rozšířit platnost smlouvy i na toto město. Zde se v praxi ukázaly rozdíly ve výkladu Čtyřstranné smlouvy. Problémem bylo, že obě strany si představovaly míru zastupování západního Berlína odlišně. Státy Varšavské smlouvy zastávaly názor, že práva a odpovědnost v souvislosti se zastupováním západního Berlína zůstávají vyhrazena vládám USA, Velké Británie a Francie a SRN je oprávněna zastupovat západní Berlín pouze v konkrétních oblastech, které jsou ve smlouvě uvedeny. Stejně tak není možné všechny mezinárodní smlouvy automaticky rozšiřovat na západní Berlín.¹⁵⁷ U každé smlouvy je nutné zvlášť posoudit, jestli smlouvou nebudou dotčeny záležitosti bezpečnosti a statusu města. SRN a NDR se shodly pouze na konstatování, že zastupování západního Berlína „může být dojednáno“.¹⁵⁸

Další problematickou záležitostí se stala úroveň vzájemného zastoupení a sporné právní postavení východního Berlína. SRN se stavěla proti zřízení velvyslanectví, protože NDR nepovažovala za zahraniční stát a chtěla zdůraznit zvláštnost vnitroněmeckých vztahů. Současně odmítala tvrzení NDR, že východní Berlín je její součástí a jejím hlavním městem. Nakonec se dohodly na kompromisu a bylo stanoveno, že si vymění Stálá zastoupení, která „budou zřízena v sídlech příslušných vlád“.¹⁵⁹ Tato formulace dovoľovala vyvarovat se konkrétnímu jmenování měst.

Smlouva o základech vztahů stanovila, že oba státy předloží svou žádost o přijetí do OSN přibližně ve stejnou dobu krátce po výměně ratifikačních listin. V červenci 1974 byla smlouva ratifikována oběma státy a 19. července Základní smlouva vstoupila v platnost. Smlouva zaručovala NDR samostatnou existenci s rovnými právy jako SRN a nyní již jejímu uznání ze strany Západu nic nebránilo. Zatímco se NDR před uzavřením dohody dočkala uznání pouhých 26 států, v roce 1976 ji respektovalo jako nezávislý stát 121 zemí.¹⁶⁰ NDR také od uzavření smlouvy očekávala, že kromě mezinárodního postavení dojde i k zvýšení politické a ekonomické váhy státu.

Uzavřením smlouvy v podstatě jednání mezi SRN a NDR teprve začínala. Stala se pouze základem, na kterém měly být vystavěny a rozšiřovány německo-německé vztahy. Rozběhla se

¹⁵⁷ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, Porada náměstků MZV států Varšavské smlouvy a Mongolské lidové republiky v Berlíně

¹⁵⁸ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, Smlouva o základech vztahů mezi NDR a NSR

¹⁵⁹ tamtéž

¹⁶⁰ TUSA, s. 361

řada rozhovorů k normalizaci vzájemných vztahů a měli být konkretizovány otázky, k jejichž úpravě se ve smlouvě obě strany zavázaly. Jednalo se například o otázky týkající se poštovních a telekomunikačních styků, cestovních styků a pojištění automobilů, sportovních styků, akreditace žurnalistů, letecké dopravy, životního prostředí a jiné. Probíhala také jednání o dodatkových dohodách ke smlouvě. Ale i navzdory uzavření smlouvy stále docházelo k principiálním sporům. V otázkách technického rázu k problémům nedocházelo, to však neplatilo v případě otázek rázu politického. Problémy trvaly v otázce zřízení zastupitelských úřadů. NDR po uzavření smlouvy a po přijetí do OSN už nebyla tlačena ani časem ani politickými okolnostmi ke kompromisu se SRN v takové míře, jak tomu bylo předtím.¹⁶¹

¹⁶¹ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NDR, Kr.2, Jednání o dodatkových dohodách a zřízení stálých ZÚ mezi NDR a NSR

5. VNITŘNÍ POLITIKA SRN

5.1. Ratifikace smluv s Moskvou a Varšavou

Brandtovi se na mezinárodním poli dařilo. Všechny překvapil tempem a efektivitou s jakými dokázal dosáhnout výsledků při jednáních s Východem. Oceněním jeho úsilí bylo udělení Nobelovy ceny míru 20. října 1971. Brandt veškerou pozornost a energii věnoval zahraniční politice a to se negativně projevilo na vnitropolitické situaci. Problémy domácí politiky se vládní koalice snažila zakrýt úspěchy východní politiky. V polovině roku 1972 spolkovou vládu teprve nejdůležitější krok čekal. Musela prosadit ratifikaci smluv s Moskvou a Varšavou. Na té nyní byl závislý celý úspěch Ostpolitik. Kdyby východní smlouvy neprošly německým parlamentem, nevešla by v platnost ani Čtyřstranná smlouva, jelikož jejich osud byl vzájemně svázán. Jednalo by se tedy o totální krach Brandtovy politiky.

Brandtova východní politika narážela na odpor pravicových stran. Opoziční CDU/CSU protestovala proti smlouvám, které považovala za totální kapitulaci Moskvě. Vytýkala Brandtovi uznání stávajících evropských hranic a finální uznání druhého německého státu, kterým se podle ní SRN vzdala naděje na sjednocení státu.¹⁶² Brandt uznání existence NDR nepovažoval za chybu, ale viděl ho jako nutnost k dosažení uvolnění v Evropě: „*Museli jsme přijmout výsledky dějinného vývoje. Nebyla to rezignace, ale odhození zátěže, jež nám bránila usilovat o mírové urovnání situace v Evropě a Německu.*“¹⁶³

Vládní koalice musela bojovat i s problémy uvnitř vlastního tábora. Někteří členové FDP si stěžovali na ukvapené jednání vlády a na mnoho kompromisů v otázce Berlína a nesouhlasili s hospodářskou politikou SPD. V tomto období se země potýkala s hospodářskými problémy, které vláda nebyla schopná řešit. Ani sama SPD nebyla v názorech jednotná a dělila se na dvě křídla, která se neshodla na rozsahu a tempu opatření v rámci Ostpolitik.¹⁶⁴ Koalici opustilo několik poslanců a nebylo jisté, jestli má vláda v Bundestagu dostatečný počet hlasů k prosazení ratifikace.

¹⁶² NIEDHART, G.: Ostpolitik: Phases, Short-term Objectives, and Grand Design. GHI Bulletin Supplement 1 (2003), s. 120

¹⁶³ BRANDT, W.: Erinnerungen, Frankfurt am Main 1989, s. 234

¹⁶⁴ Germany and Berlin, s. 443

CDU/CSU se také nacházela v nelehké pozici. Byla si dobře vědoma, že si nemůže dovolit zablokovat ratifikaci a převzít na sebe zodpovědnost za ztroskotání smluv.¹⁶⁵ Popudila by tím proti sobě domácí veřejnost i západní mocnosti a uvědomovala si, že by sama s Východem již tak výhodné podmínky nevyjednala. Současně však nemohla dát souhlas k ratifikaci, protože by tím připustila chybnost své dřívější politiky. Opozice se rozhodla pro vyvolání hlasování o nedůvěře vládě. Hlasování, které se konalo 27. dubna 1972 se Brandtově vládě podařilo jen těsně přestát.

17. května 1972 Spolkový sněm smlouvy se SSSR a PLR ratifikoval. Křesťanští demokraté se zdrželi hlasování a nechali smlouvy projít, aniž by s nimi vyslovili souhlas. Ratifikaci schválila i druhá komora parlamentu Spolková rada a smlouvy mohly vejít v platnost. Brandt ve svém prohlášení označil tento okamžik za začátek nové etapy dějin SRN, ale také si uvědomoval, že nyní bude nejdůležitější, aby uzavřené smlouvy byly naplněny. Nyní se bude muset vláda SRN zaměřit na svůj hlavní cíl, kterým je ulehčení života lidí v rozděleném Německu, dosažení míru na hranicích a normalizace vztahů mezi oběma německými státy, která by umožnila soužití jak mezi SRN a NDR tak i států v rozdělené Evropě.¹⁶⁶ Nyní také mohlo dojít k podpisu Čtyřstranné smlouvy a 3. června 1972 byl v Berlíně zástupci čtyř mocností slavnostně podepsán Závěrečný protokol.

5.2. Vítězství a pád

Poté co vládní koalice jen těsně přestála vyslovení nedůvěry vládě a podařilo se jí prosadit ratifikaci východních smluv, bylo jasné, že pro realizaci dalších kroků v zahraniční politice bude nutné opět získat podporu Spolkového sněmu. Proto se Brandt odhodlal k riskantnímu kroku rozpustit vládu a vyhlásit předčasné volby. Sám položil v Bundestagu otázku důvěry a z 482 poslanců oprávněných hlasovat vyslovilo podporu vládě pouze 233 z potřebných 249, přičemž členové kabinetu se zdrželi hlasování.¹⁶⁷ Spolkový sněm byl rozpuštěn a nové volby byly vypsány na listopad 1972.

¹⁶⁵ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr. 1, Poznámky v politice v SRN koncem prvního čtvrtletí 1972 se zvláštním zřetelem k procesu ratifikace smluv se SSSR a PLR

¹⁶⁶ Bundeskanzler Brandt: Reden und Interviews (II). Hamburg 1973, s. 244-245

¹⁶⁷ PLŠKOVÁ, J.: Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974. Praha 1999, s. 99

Přestože se opozice snažila upozornit především na problémy vnitřní politiky SRN, vláda volby vnímala především jako referendum o Ostpolitice a veřejnost dala jasně najevo svojí podporu Brandtově vládě. SPD ve volbách, které se konaly 19. listopadu 1972, dosáhla největšího volebního úspěchu ve své historii a se ziskem 45,8 % se poprvé stala vítězem voleb. K výsledku voleb napomohlo pobouření mnoha lidí nad požadavkem vyslovení nedůvěry a reformátorská euforie, která zasáhla většinu obyvatel SRN a která jistě byla podpořena parafováním Smlouvy o základech vztahů mezi SRN a NDR pouhých jedenáct dní před volbami. Další velké plus pro SPD byla celosvětová vážnost, jíž se Brandt těšil, podpořená udělením Nobelovy ceny míru.¹⁶⁸ Koalice SPD-FDP posílila a získala 271 křesel oproti opoziční CDU/CSU, která naopak ztratila 17 křesel a nyní získala 225 míst. Za povšimnutí také stojí vysoká volební účast, kdy se voleb zúčastnilo 91,1 % oprávněných voličů. Radost z volebního vítězství však kazila skutečnost, že při zemských volbách se podařilo CDU/CSU získat většinu ve Spolkové radě a vláda se tak musela v otázkách vnitřní politiky dělit s opozicí.¹⁶⁹

Tabulka 2: Výsledky voleb (19.11. 1972)- 7. volební období

	Podíl hlasů v %	Rozdělení míst v parlamentu	Zisky/ Ztráty oproti minulým volbám v %
CDU/CSU	44,9	225	-1,2
SPD	45,8	230	+3,1
FDP	8,4	41	+2,6
Ostatní	0,9	-	-4,6
Volební účast: 91,1 %			

Zdroj: Wahlergebnisse in Deutschland 1946-1995. Forschungsgruppe Wahlen e.V. Mannheim (ed.), 1995, s.135.

Ani svou druhou vládu Brandt nedovedl do konce volebního období. Po předčasných volbách Brandtova vláda již se zaručenou většinou v Bundestagu pokračovala v započaté práci. Podařilo se jí uzavřít smlouvu s Československem, po které měly následovat obdobné smlouvy s Maďarskem a Bulharskem. Probíhala jednání o dodatkových dohodách ke smlouvě o základech vztahů mezi SRN a NDR a spolková vláda se snažila, aby byly uvedeny v život ustanovení Čtyřstranné smlouvy o Berlíně a dalších východních smluv. Někteří Brandtovi odpůrci mu však

¹⁶⁸ SCHMIDT, H.: Na společné cestě: vzpomínky a úvahy. Praha 1997, s. 437

¹⁶⁹ PLŠKOVÁ, J.: Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974. Praha 1999, s. 99

vytýkali, že dosažením ratifikace smluv již vyčerpал svůj potenciál a nyní neví jak dál postupovat. Již počátkem roku 1972 francouzský tisk napsal, že spolková vláda doplácí na nesplnění slibů rozsáhlých reforem v oblasti daňové, školské, sociální a jiných, které přislíbila. List Le Monde také vytýkal Brandtovi, že odmítá uplatnit svoji autoritu ve svém vládnoucím týmu a že ukazuje slabost v čele svého kabinetu.¹⁷⁰

V květnu 1974 už Brandt nezvládnul odolávat tlaku, který na něj byl vyvíjen. 5. května se rozhodl přijmout politickou odpovědnost za Guillaumovu aféru¹⁷¹ a podal demisi. Jako pravou motivaci k Brandtově odstoupení ale viděl Helmut Schmidt, tehdejší ministr financí a nástupce Willyho Brandta na postu kancléře, spíš obecný stav v zemi a uvnitř SPD. Brandtovi se nepodařilo splnit domácí reformy, které přislíbil a vnitřní, hospodářská, finanční a zaměstnanecká politika se ocitla v kalamitní situaci, která byla mohutně podpořená ropným šokem. To vyvolalo silné národohospodářské názorové neshody v SPD, které byly doprovázeny ztrátou veřejné podpory. V době svého odstoupení byl Brandt rezignovaný a deprimovaný.¹⁷²

¹⁷⁰ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, Francouzské ohlasy k průběhu ratifikace smluv SSSR-NSR a PLR-NSR v západoněmeckém spolkovém sněmu

¹⁷¹ Günter Guillaume byl poslán do západního Německa v roce 1956 jako tzv. „spící agent“ Stasi. Během let se dopracoval na Brandtova poradce a stal se jeho asistentem. Odhalení agenta v takto vysoké pozici způsobilo v SRN šok. TAYLOR, F.: Berlínská zeď: 13.srpna 1969 – 9.listopadu 1989, Praha 2008, s. 361

¹⁷² SCHMIDT, H.: Na společné cestě: vzpomínky a úvahy. Praha 1997, s. 439-440

6. ČESKOSLOVENSKO

V závěru se ještě krátce zastavím u vzájemných vztahů Československé socialistické republiky (ČSSR) a SRN a pokusím se přiblížit pohled československé vlády, jakým vnímala východní politiku Willyho Brandta a jeho snahy o normalizaci vztahů se státy střední a východní Evropy, a také popsat s jakými záměry přistupovala spolková vláda k jednáním s ČSSR a ostatními socialistickými zeměmi.

Poté co SRN dovedla do úspěšného konce jednání se SSSR, PLR a NDR a smlouvy byly ratifikovány, mohla se zaměřit na normalizaci vztahů i s ostatními státy Varšavské smlouvy. Zde se již neočekávaly žádné větší komplikace a smlouvám s nimi nepřikládala SRN již tak zásadní význam. Další ze série východních smluv byla smlouva s Československem, kterou podobně jako smlouvy s Polskem a NDR již předjímal smlouva SRN s Moskvou. Nyní nastal čas, kdy se do celého procesu mohla zapojit i ČSSR a Moskva jí k tomuto kroku dala zelenou.

Počátkem sedmdesátých let se normalizační Československo v souladu s Brežněvovou doktrínou podřizovalo pokynům přicházejícím z Moskvy. V zahraniční politice postupovala československá vláda plně ve shodě se společnými závazky přijatými státy Varšavské smlouvy. Znamky vlastní iniciativy lze najít jen stěží. Tato skutečnost nám však dovoluje z materiálů československého ministerstva zahraničních věcí vyčíst nejenom názor československé vlády, ale i oficiální postoj států Varšavské smlouvy, s jakým se stavěly ke snaze nové spolkové vlády o normalizaci vztahů a jakou podobu měla společná linie stanovená Moskvou.

6.1. Ostpolitik z pohledu československé diplomacie

Vztahy ČSSR se SRN byly i ve srovnání s ostatními státy socialistického bloku spíše podprůměrné. Přestože první obchodní dohodu oba státy uzavřely již v roce 1950, vzájemný obchod i styky v jiných oblastech zůstávaly na velmi nízké úrovni až do roku 1967. Tehdy tyto státy uzavřely Dohodu o zřízení obchodního zastoupení a ČSSR jako poslední ze zemí východního bloku navázala se SRN oficiální styky.¹⁷³ O navázání diplomatických styků však SRN v souladu se zásadami Hallsteinovy doktríny neusilovala. Vše ještě zhoršila srpnová

¹⁷³ PLŠKOVÁ, J.: Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974. Praha 1999, s. 125

okupace Československa v roce 1968. Po prvních známkách zmírňování napětí, které se projevovaly od poloviny 60. let, začal Západ opět pochybovat, jestli je dosažení alespoň omezeného uvolnění s Východem vůbec reálné. Nová naděje na zlepšení vztahů se objevila po zářijových volbách 1969 ve SRN.

Nová vládní koalici SPD-FDP byla na Východě hodnocena celkem pozitivně. Její přístup k realitám poválečného vývoje podle ČSSR otevíral prostor pro řešení existujících problémů v Evropě a vytvoření lepší atmosféry pro rozvoj styků a spolupráce mezi zeměmi s různým společenským systémem. Zatímco CDU/CSU byla považována za extrémní pravicovou sílu a za přímý nástroj velkokapitálu, vládní koalice SPD-FDP byla hodnocena jako nejpřijatelnější vláda v poválečném období. Zároveň však československá diplomacie varovala před nadměrným optimismem a upozorňovala na pokračující politiku antikomunismu SRN a snahu působit ideologickou diverzí v socialistických zemích.¹⁷⁴ Spolková vláda byla charakterizována jako dvojjaká. Na jednu stranu deklarovala snahu o nový přístup včetně vztahů k evropským socialistickým státům, na stranu druhou byla patrná kontinuita s politikou předchozích vlád. Skutečnost, že SRN stále nebyla ochotná uznat NDR a vzdát se požadavků na příslušnost západního Berlína ke SRN, považovala za dostatečný důkaz. Pro SRN zůstávaly prioritou politické, hospodářské a vojenské svazky se Západem. ČSSR a ostatně celý socialistický blok vytýkal spolkové vládě, že některé její realistické pohledy se nepromítají do její praktické politiky a že stále nepřestala usilovat o izolaci NDR.¹⁷⁵ Cíle spolkové vlády považoval za identické s cíly předchozích vlád, SRN nyní pouze zvolila jinou taktiku k jejich prosazení. Přestože vládu vytvořenou sociálními demokraty hodnotily socialistické státy jako přijatelnější než ty předchozí, stále bylo nutné mít se před ní na pozoru. Varovaly, že SRN se stále snaží hledat slabý článek v soustavě socialistických zemí.¹⁷⁶ Aby byl zajištěn společný postup a SSSR si udržel svůj tábor pod kontrolou, státy se vzájemně informovaly a pravidelně diskutovaly o probíhajících událostech. Moskva pečlivě hlídala průběh jednání svých vazalů se SRN a smlouvou s Bonnem již předem stanovila podobu připravovaných dohod. Bylo pro ni nezbytné, aby socialistický tábor vystupoval jednotně a neustupoval ze svých pozic.

¹⁷⁴ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, západní Berlín, Kr.10, Základní trendy v současné zahraniční politice NSR vůči ČSSR a ostatním socialistickým zemím

¹⁷⁵ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, Hodnocení Brandtovy zprávy o stavu národa

¹⁷⁶ AMZV ČR, TO-T, 1970-1974 západní Berlín, Kr.10, Základní trendy v současné zahraniční politice NSR vůči ČSSR a ostatní evropským socialistickým zemím

SRN od normalizace vztahů se státy střední a východní Evropy očekávala narušení absolutní neprostupnosti, která bránila rozvoji kontaktů mezi Východem a Západem. SRN doufala, že pomocí smluv se jí podaří navázat styky i na nižších a středních úrovních, například mezi školami, institucemi, kluby, městy a obcemi.¹⁷⁷ Navázání kulturních styků by mohlo vést k určité liberalizaci kulturní oblasti, která by se postupně mohla rozšířit i na oblast ekonomickou a politickou. Kontakty se Západem, které by přivodily liberalizační proces v socialistických zemích, by mohly pomoci k vytržení se sovětského vlivu. Socialistické státy ale o žádné takové kontakty nestály. Stejně tak tomu bylo i v případě ČSSR, která připouštěla styky pouze na oficiální politické úrovni. Nebránila se jednání o dohodě o zřeknutí se síly, ale tyto rozhovory chtěla využít k uplatnění československých zájmů. Především jí šlo o prosazení vlastního stanoviska v otázce mnichovské dohody a stejně jako všechny ostatní komunistické státy očekávala od uzavření smlouvy se SRN hospodářské výhody. Ale i v případě hospodářských styků chtěla být ČSSR opatrná a veškeré akce posuzovat nejen z komerčního ale i politického hlediska. Udržování kulturních, školských a jiných styků československá vláda neměla v úmyslu. Obávala se politických záměrů, které SRN rozšiřováním těchto styků sleduje. Chtěla zabránit antikomunistické propagandě, politické a ideologické diverzní činnosti, o které byla přesvědčena, že je hlavním cílem spolkové politiky.¹⁷⁸

6.2. Smlouva o vzájemných vztazích

Hlavním problémem, který komplikoval vztahy mezi ČSSR a SRN byla mnichovská dohoda. Navázání diplomatických styků bránila neochota SRN uznat nulitu této dohody. Podle společných závazků, které přijaly státy Varšavské smlouvy v roce 1967 ve Varšavě, mohlo dojít k navázání diplomatických styků se SRN jen tehdy, pokud by vláda SNR uznala reality vytvořené v Evropě po druhé světové válce. Jednou z daných podmínek bylo i uznání neplatnosti mnichovské dohody od samého počátku.¹⁷⁹

¹⁷⁷ BŘACH, R.: Význam pražské smlouvy z roku 1973 pro německou východní politiku, In: V rozdelenej Európe. Češi, Slováci, Němci a ich štáty v rokoch 1948-1989, s. 121

¹⁷⁸ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, K zahraničněpolitické linii nové spolkové vlády

¹⁷⁹ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, Zahraničněpolitická linie ČSSR ve vztazích a stycích se SRN

SRN navrhovala začít navázáním diplomatických styků. Tento krok však měla československá vláda v úmyslu až v závěru procesu normalizace vztahů a až poté, co SRN uzná NDR podle mezinárodního práva. Jako přední úkol zahraniční politiky ČSSR stanovila uznání nulity¹⁸⁰ mnichovské dohody od samého počátku se všemi důsledky z této skutečnosti vyplývajících a nejdříve požadovala smlouvu o neplatnosti mnichovské dohody, než byla ochotná přistoupit na další jednání.¹⁸¹ Navázání diplomatických styků bylo možné až po splnění postulátů stanovených státy Varšavské smlouvy.

SRN považovala mnichovskou dohodu také za neplatnou, jelikož byla samotným Hitlerem porušena, tedy zanikla. Ve smlouvě uzavřené se SSSR se SRN vzdala jakýchkoliv územních nároků nyní i do budoucna. Tyto kroky považovala spolková vláda za dostatečné řešení mnichovské problematiky. Shodu však komplikoval fakt, že Praha požadovala prohlášení neplatnosti mnichovské dohody od samého počátku. Z toho vyplývalo, že by nebylo možné vznášet vůči ČSSR žádné teritoriální požadavky a nulita by legitimovala její nároky na náhradu škod způsobených zánem. Zároveň by však uznání nulity přinášelo i řadu státoobčanských a trestněprávních důsledků. To mohlo vést k právní nejistotě v případě platnosti všech právních aktů týkajících se denního života jako jsou sňatky a rozvody, vypořádání dědictví, koupě a prodeje a jiné úkony.¹⁸² SRN odmítala uznat nulitu dohody od samého počátku právě kvůli těmto možným majetkoprávním a státoobčanským důsledkům a zdůrazňovala, že především s ohledem na sudetské Němce jsou zcela nepřijatelné.¹⁸³

První kontakty mezi delegacemi ČSSR a SRN byly navázány již na podzim 1970, ale dokud nebyly ratifikovány smlouvy SRN se SSSR a PLR, nevyvíjela spolková vláda žádnou konkrétní iniciativu k zahájení rozhovorů o smlouvě s ČSSR. Československá vláda na radu Moskvy také na jednání netlačila a čekala, jak se vyvinou ostatní jednání SRN se socialistickými

¹⁸⁰ Pojem nulitní, nicotný, v mezinárodně právním slovníku znamená, že se se smlouvou nakládá, jako by neexistovala, jako by nenastala. BŘACH, R.: Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy, Praha 1994, s. 24

¹⁸¹ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, K zahraničněpolitické linii nové spolkové vlády

¹⁸² BŘACH, R.: Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy, Praha 1994, s. 14

¹⁸³ Berliner Ausgabe. Bd.6, Ein Volk der guten Nachbarn. Außen- und Deutschlandpolitik, Bonn 2005, s.76; Pokud šlo o otázky státoobčanské a trestněprávní, od roku 1938 byli obyvatelé Sudet považováni za říšské státní příslušníky, v případě uznání nulity by mohli být stíháni za spolupráci s říší a službu v cizí armádě, tedy velezradu; otázky odškodnění: žádost byla vládou ČSSR zvažována, ale nepředpokládali, že by byla úspěšná, PLR, NDR ani SSSR materiální a finanční nároky nevznášely. BŘACH, R.: Význam pražské smlouvy z roku 1973 pro německou východní politiku, In: V rozdělené Evropě. Češi, Slováci, Němci a ich štáty v letech 1948-1989, s. 114-115

zeměmi. Po ratifikaci smluv spolkovým parlamentem v květnu 1972 očekávala, že se nyní aktuální stane i otázka jednání s Československem a od sondážních rozhovorů se přejde k vlastnímu jednání. Československá vláda předpokládala, že by jednání mohla být ukončena do konce roku 1972.¹⁸⁴ V tom se však mýlila a smlouva byla podepsána s ročním zpožděním oproti původnímu odhadu.

Podoba smlouvy byla v podstatě identická s ostatními východními smlouvami. Specifickým článkem byl právě ten týkající se mnichovské dohody. Neschopnost dohodnout se na řešení, které by byly ochotny akceptovat obě strany, byla příčinou neustálých průtahů ve vyjednávání. Československá vláda zastávala názor, že dohoda právoplatně nevznikla a je tedy od samého počátku neplatná, jelikož vznikla hrubým porušením základních pravidel soudobého mezinárodního práva a její nulita by tedy neměla být závislá na stanovisku SRN.¹⁸⁵ S tím samozřejmě SRN nesouhlasila a odmítala do smlouvy prohlášení o nulitě zahrnout. SRN byla ochotná souhlasit, že smlouva byla uzavřena pod tlakem a že byla od samého počátku nespravedlivá, ale podle Bonnu nebylo možné popřít, že jednou byla platná a měla své následky.¹⁸⁶ ČSSR vyšla vstříc snaze SRN chránit sudetské Němce před nebezpečím za stíhání z československé strany pro velezradu za služby Německé říši a přislíbila, že nebude uplatňovat postih sudetských Němců vyjma válečných zločinů a zločinů proti lidskosti. Pokud šlo o majetkoprávní důsledky ČSSR se nároku na finanční odškodnění vzdát nechtěla a vyčíslila náhradu škod na 40 miliard československých korun.¹⁸⁷

Jednání nikam nevedla a zdálo se, že uvízla na mrtvém bodě. Aby bylo možné pokročit dál, obě strany se shodly, že bude nutné najít taková slova, aby každá strana mohla zůstat při svém pojetí a setrvat na zásadně odlišném právním stanovisku.¹⁸⁸ Stejný postup byl ostatně použit i při čtyřstranných rozhorech o berlínské smlouvě. Hledání kompromisní formulace také procházelo mnoha zvraty. Pokroku napomohlo, když se ČSSR rozhodla vzdát dovětku „se všemi z toho vyplývajícími důsledky“. Ale vždy když už to vypadalo, že se strany shodnou, po konzultacích s domácí vládou se na jedné či druhé straně objevil nějaký problém, proč nelze formulaci přijmout. Z těchto důvodů se podepsání smlouvy odkládalo až na konec roku 1973.

¹⁸⁴ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, Důsledky ratifikace smluv SSSR-NSR, PLR-NSR pro jednání NSR-ČSSR

¹⁸⁵ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, K zahraničněpolitické linii nové spolkové vlády

¹⁸⁶ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NDR, Kr.1, Informace o čtrnáctém setkání Kohl-Bahr

¹⁸⁷ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, Podkladový materiál pro jednání ČSSR-NSR

¹⁸⁸ BŘACH, R.: Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy, Praha 1994, s. 35

Dalšími body, které komplikovaly uzavření smlouvy byl požadavek SRN zahrnout do smlouvy i řešení humanitárních otázek a rozšířit smlouvu i na západní Berlín. SRN chtěla zajistí rozvoj vzájemného cestovního ruchu a povolení pro vystěhování osob německé národnosti. V případě vystěhování německých občanů se ČSSR snažila jejich počet omezit na minimum. Rozhodla se kladně vyřizovat pouze žádosti osob v penzijním věku nebo osob tomuto věku blízkých. Jinak bylo nutné posuzovat také politické, ekonomické, bezpečnostní a další souvislosti. V rámci slučování rodin měly být blahovlně posuzovány pouze žádosti rodičů s malými dětmi.¹⁸⁹ Humanitární otázky a rozšíření smlouvy na západní Berlín byly nakonec vyřešeny formou dopisů, které byly součástí smlouvy a při podpisu smlouvy si je vyměnili ministři zahraničních věcí.

Když byla dohodnuta kompromisní formulace týkající mnichovské dohody, poslední překážkou, kvůli které byl opět odložen podpis smlouvy a s ním i pečlivě připravovaná návštěva Willyho Brandta v Praze, byl požadavek SRN na poskytování právní pomoci pro občany západního Berlína.¹⁹⁰ V tomto případě narazili na rozdílnou interpretaci Čtyřstranné dohody. ČSSR se držela dohodnutého postupu při výkladu Čtyřstranné dohody, který měl zabránit prohloubení integrace západního Berlína se SRN a bez porady s ostatními socialistickými státy se obávala přistoupit na jakoukoli formulaci týkající se této problematiky.

K finálnímu podpisu smlouvy došlo 11. prosince 1973 v Praze a ve stejný den podle dohody došlo i k navázání diplomatických styků. V preambuli stálo, že mnichovská dohoda byla Československé republice vnucena nacistickým režimem pod hrozbou síly. První článek obsahoval prohlášení, že ČSSR a SRN považují mnichovskou dohodu z 29. září 1938 za nulitní. V druhém článku bylo stanoveno, že se smlouva nedotýká právních účinků, které vyplývají vůči fyzickým osobám z práva použitého v době od 30. září 1938 do 9. května 1945, ponechává nedotčenou státní příslušnost a netvoří právní základ pro materiální nároky ČSSR. Opět byla v zájmu détente odklizená jedna ožehavá otázka, aniž by byl spor s definitivní platností vyřešen.

¹⁸⁹ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, Vystěhování a slučování rodin SRN

¹⁹⁰ AMZV ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr.1, Projev náměstka MZV ČSSR Götze v Berlíně

ZÁVĚR

Rozdělení Německa se v 70. letech vyřešit nepodařilo, ale uzavření východních smluv a Čtyřstranné dohody pomohlo k uklidnění situace v Evropě a uvolnění mezi Východem a Západem. Berlín již v budoucnu neměl být ohniskem napětí a život v něm se měl přiblížit situaci před stavbou Zdi. Spolková vláda chtěla dosáhnout kromě zmnožení kontaktů mezi lidmi i obnovení pohybu obyvatel z Východu na Západ, ale i přes zlepšení podmínek se cestovalo stále především jedním směrem. Kontakty mezi zeměmi se však rozšiřovaly. Bylo obnoveno telefonní spojení, obyvatelé NDR měli přístup k západoněmeckému tisku a mohli sledovat vysílání západoněmecké televize. Příbuzní a přátelé z východního a západního Berlína se mohli opět stýkat. Lidé v NDR dobře věděli, jak se žije na Západě. SRN a NDR se učily žít vedle sebe, ale SRN se touhy na opětovné sjednocení nevzdávala.

Brandtova Ostpolitik mohla být realizována díky změně vztahů, ke které došlo mezi znepřátelenými bloky na konci 60. let a pokračovala v letech sedmdesátých, a nastolení kurzu politiky détente. Jejím nesporným úspěchem bylo, že po ratifikaci smluv se SSSR a PLR, podepsání smlouvy s NDR o základech vztahů a poté, co Čtyřstranná dohoda o Berlíně vešla v platnost, se otevřela cesta ke svolání konference o evropské bezpečnosti, která je považována za vyvrcholení evropského détente.

Jak tedy zhodnotit Brandtovo působení v čele vlády a výsledky jeho Ostpolitik? Názory na tuto otázku se u mnoha autorů liší. Zatímco někteří oceňují Brandtův přínos evropskému détente, jiní ho viní, že jeho politika pomohla stabilizaci evropských komunistických režimů a umožnila jejich delší existenci. Pravda leží asi někde uprostřed.

Brandtovi se podařilo realizovat krátkodobé cíle, které si stanovil. Vztahy s NDR byly upraveny a komunikace mezi oběma státy se rozšiřovala. Stejně tak byly navázány a rozšiřovány styky s východní Evropou nejenom na úrovni hospodářské, ale i politické. SRN také nesporně zvýšila svoji prestiž a samostatnost na mezinárodním poli. Obava USA a Francie, že SRN oslabí svoje vazby se Západem a jednota Západu bude narušena se nenaplnila. Naopak soudržnost byla posílena a SRN dále rozvíjela svou spolupráci v rámci Evropského společenství a NATO. Ale jak to bylo s cíly dlouhodobými? Byly Brandtovy předpoklady správné a měly šanci na úspěch?

Brandt doufal, že prohlubování vazeb německých států by mohlo vést k obnovení občanských svobod v NDR a navázání kulturní, ekonomické a sociální jednoty by v budoucnu

mohlo umožnit nastolení i jednoty politické. Navázáním kontaktů se socialistickými státy chtěl dosáhnout otevření východní Evropy Západu a ztráty sovětské hegemonie v této oblasti. Brandt s Bahrem byli přesvědčeni, že komunistické státy podnikají represivní opatření z nejistoty a strachu. Dospěli k závěru, že pokud se SRN nebude snažit o destabilizaci východoněmeckého režimu, tak dojde k jeho posílení, které by následně mohlo přinést i liberalizaci uvnitř NDR. Ke stabilizaci měla napomoci dobrá ekonomická situace, která by umožnila uvolnění napětí. Věřili, že uvolnění a budování důvěry mezi Východem a Západem může povzbudit vedení komunistických států k uvolnění i na domácí půdě.¹⁹¹

Tento postup byl základní tezí Ostpolitik a Brandt s Bahrem se ho rozhodli použít v přístupu ke všem východoevropským státům. T.G Ash upozorňuje na paradoxy, které se v tomto přístupu objevují. Brandt se rozhodl akceptovat status quo, aby mohl být překonán. Posílit režim, aby zmírnil své sevření a nepožadovat jednotu Německa, aby jí bylo dosaženo. Výsledkem jeho jednání se stal také paradox. Dosáhl svého, přestože jeho teze byly mylné. SRN pomohla Honeckerovu režimu, aby se stabilizoval a oproti jejímu očekávání nedošlo k žádné liberalizaci. NDR se bránila jakémukoli zmírnění režimu a i přes snahy SSSR o ozdravení socialismu, které se projevovaly od poloviny 80. let, neprošla žádnými vnitřními reformami. Tato strnulost však způsobila její pád v roce 1989.¹⁹² Neefektivní hospodářství a balancování na hranici bankrotu, odmítání návrhů přestavby, chybějící národní identita a možnost srovnání se SRN, spojení těchto elementů zlomilo východoněmeckému režimu vaz. Politici představitelé té doby včetně Brandta a Schmidta přiznávají, že tak brzké sjednocení již na konci 80. let nečekali. Ke znovusjednocení země přispěla Brandtova východní politika, která byla potřebným doplňkem Adenauerovy západní politiky. Rozhodujícím faktorem však byl vnitřní rozkladný proces SSSR a nástup Gorbačova do jeho čela.¹⁹³

Počet stran: 56
Počet slov: 16 686
Znaky (bez mezer): 96 686

¹⁹¹ ASH, s.177

¹⁹² ASH, s.205

¹⁹³ SCHMIDT, H.: Na společné cestě: vzpomínky a úvahy. Praha 1997, s.445

RESUMÉ

Bakalářská práce *Otázka západního Berlína a zahraniční politika SRN v letech 1969-1974* sleduje vývoj německé otázky v období vlády sociálně-liberální koalice Willyho Brandta. V práci je popsána role jak spolkové vlády, tak i světových supervelmocí USA a SSSR v procesu evropského détente a jeho vliv na meziněmecké vztahy a berlínskou problematiku. Je zde zmapována složitá cesta, která vedla k uzavření smluv mezi Bonnem a socialistickými státy o zřeknutí se síly a k dohodě čtyř mocností o Berlíně. Pozornost je věnována hlavním sporným bodům, které podstatně komplikovaly dosažení shody.

SRN uznala status quo, který se vyvinul po druhé světové válce, a sovětskou hegemonii ve střední a východní Evropě výměnou za rozvoj kontaktů v Berlíně, s NDR a ostatními státy Varšavské smlouvy. Zhodnocen je také význam a přínos Čtyřmocenské dohody o Berlíně ke snahám SRN o normalizaci vztahů se státy sovětského bloku a k celkovému uvolňování napětí mezi Východem a Západem.

RESUME

This bachelor work *The West-Berlin question and foreign policy of the FRG, 1969-1974* deals with the development of the German question in a governmental period of social-liberal coalition led by Willy Brandt. In the work there is described both the role of Federal Government of FRG and the role of the world's superpowers USA and USSR in the process of European détente and its influence on inter-German relations and the Berlin question. Which difficulties they had to overcome to conclude the renunciation of force treaties between Bonn and socialist states and to conclude The Four Power Agreement on Berlin? Attention is paid to the most disputed points, which significantly obstructed to reach an agreement.

FRG acknowledged the existing status quo, which was developed after the Second World War and the Soviet hegemony in Eastern and Central Europe in exchange for an expansion of relationships in Berlin and with GDR and other Warsaw Pact states. The work also evaluates the significance and the contribution of The Four Power Agreement on Berlin and its influence on FRG efforts for the normalization of relations with Eastern Block states as well as on overall easing of tension between East and West.

LITERATURA

prameny **nevydané:**

Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NDR, Kr. 1, Kr. 2

Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, NSR, Kr. 1

Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR, Teritoriální odbor – tajné, 1970-1974, Západní Berlín, Kr. 10

Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR, ZÚ VV Berlín, 1968-1972, 1973-1976

vydané:

BAHR, E.: Sicherheit für und vor Deutschland: Vom Wandel durch Annäherung zur Europäischen Sicherheitsgemeinschaft. München 1991

Berliner Ausgabe. Bd.6, Ein Volk der guten Nachbarn. Außen- und Deutschlandpolitik, Bonn 2005

Berliner Ausgabe. Bd.7, Mehr Demokratie wagen. Innen- und Gesellschaftspolitik 1966-1974. Bonn 2001

BRANDT, W.: Erinnerungen. Frankfurt am Main 1989

BRANDT, W.: My Life in Politics, London 1992

BRANDT, W.: People and Politics: the years 1960-1975, Boston 1978

Bundeskanzler Brandt: Reden und Interviews (II). Hamburg 1973

Dokumenty Foreign Relations of the United States: Germany and Berlin, 1969-1972, Vol.XL (dostupné v: <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v40/comp1>)

Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, Helsinky 1975, Praha 1983

Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě (1964-1972). Praha 1973

HAJDU, V.: Německá otázka 1945-1963: Dokumenty a materiály, Praha 1964

KISSINGER, H.: Bouřlivé roky. Praha 2004

KISSINGER, H.: Roky v Bílém domě. Praha 2006

MAHNKE, H.H.: Dokumente zur Berlin-Frage: 1967-1986. München 1987

MÜNCH, I. von: Dokumente des Geteilten Deutschland. Bd.2, Seit 1968. Stuttgart 1974;

MÜNCH, I. von: Ostverträge. Bd.1, Deutsch-sowjetisch Verträge, Berlin 1971

MÜNCH, I. von: Ostverträge. Bd.1, Deutsch-sowjetisch Verträge, Berlin 1971

MÜNCH, I.von: Ostverträge. Bd.2, Deutsch-polnische Verträge. Berlin 1971

SCHMIDT, H.: Na společné cestě: vzpomínky a úvahy. Praha 1997

Wahlergebnisse in Deutschland 1946-1995. Forschungsgruppe Wahlen e.V. Mannheim (ed.), 1995

Sekundární literatura:

ASH, T.G.: In Europe's Name: Germany and the divided Continent. London 1994

BENDER, P.: Episode oder Epoche?: zur Geschichte des geteilten Deutschland. München 1996

BENDER, P.: Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen vom Mauerbau zum Moskauer Vertrag. München 1986

BENDER, P.: Die Ostpolitik Willy Brandts oder die Kunst des Selbstverständlichen. Hamburg 1972

BŘACH, R.: Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy, Praha 1994

BUFFET, C.: Berlín, Lidové noviny, Praha 1999

DURMAN, K.: Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991, díl II., Praha 2009

JÄCKEL, E.: Německé století: historická bilance, Praha 2004

KOSTLÁN,A., VANÍČEK,V., MORAVCOVÁ,D.: Encyklopedie dějin Německa, Praha 2001

LUŇÁK, P.: Západ: Spojené státy a západní Evropa ve studené válce, Praha 1997

PLŠKOVÁ, J.: Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974. Praha 1999

ROTTMAN, G.L.: Berlínská zeď a vnitroněmecká hranice 1961-1989, Praha 2009

ŠAUER, J.: Německá otázka v evropské politice. Praha 2005

TAYLOR, F.: Berlínská zed': 13.srpna 1969 – 9.listopadu 1989, Praha 2008

TUSA, A.: The last division: a history of Berlin 1945-1989, Reading, Mass 1997

VESELÝ, Z.: Willy Brandt, politik evropského uvolnění, Praha 1999

VON DANNENBERG, J.: The foundation of Ostpolitik: the making of the Moscow Treaty between West Germany and the USSR. Oxford 2008

WETTIG, G.: Community and conflict in the socialist camp: The Soviet Union, East Germany and the German problem 1965-1972, London 1975

WILLIAMS, CH.: Adenauer: otec nového Německa, Praha 2002

Časopisecké studie:

BRANDT, W.: Germany's „Westpolitik“, In: Foreign Affairs, April 1972

BRANDT, W.: German Policy toward the East, In: Foreign Affairs, April 1968

BŘACH, R.: Význam pražské smlouvy z roku 1973 pro německou východní politiku. In: V rozdelenej Európe. Češi, Slováci, Němci a ich štáty v rokoch 1948-1989

FOJTEK, V.: Západoněmecká zahraniční politika ve vztahu k Československu v 60.letech jako příklad vymezování se Bonnu vůči Washingtonu. In: Pražské sociálně vědní studie 2006

HUNTER, R.E.: Berlin forty years on. In: Foreign Affairs, Summer 1989

LIVINGSTON, R.G.: East Germany between Moscow and Bonn, In: Foreign Affairs, January 1972

NIEDHART, G.: Ostpolitik: Phases, Short-term Objectives, and Grand Design. GHI Bulletin Supplement 1 (2003)

PLŠKOVÁ, J.: Ostpolitika SRN za Erharda a Kiesingera. In: Mezinárodní vztahy 4/96

SCHMIDT, H.: Germany in the Era of Negotiation, In: Foreign Affairs, October 1970

WINKLER, P.: Oprášená Hallsteinova doktrína. In: Právník 2/1998

Internetové prameny a zdroje:

Dokumenty Foreign Relations of the United States: Germany and Berlin, 1969-1972, Vol.XL
<http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v40/comp1>

German Historical Institute
<http://www.ghi-dc.org/>

The History Guide
<http://www.historyguide.org>